
SOCIONOMENs

*Forsknings-
Supplement*

Nr 20

Redaktör: Hans Swärd

SOCIONOMENS

Forsknings- Supplement

Redaktion

Hans Swärd

redaktör för forskningssupplementet

046-222 94 15

E-post

hans.sward@soch.lu.se

Tomas Lundenmark

t f chefredaktör och ansvarig utgivare

08-617 44 92

E-post

tomas.lundenmark@akademssr.se

Telefon, växel

08-617 44 00

Telefax

08-617 44 40

Adress

Box 12800

112 96 Stockholm

E-post

socionomen@akademssr.se

Internet

www.socionomen.nu

Supplementets redaktionsråd/lektörer:

Margareta Bäck-Wiklund, Kjell
Hansson, Ulla-Carin Hedin, Sven
Hessle, Eva Jeppsson-Grassman, Stig
Larsson, Lennart Nygren, Tapio
Salonen, Sissel Seim och Lars Svedberg

*Åsikter som framförs i signerade artiklar
och recensioner står för författarna.*

Socionomen

ISSN 0283-1929

Årets andra nummer av forskningssupplementet

Socionomens forskningssupplement utkommer två gånger om året. Detta är andra numret 2006. Under året har en del nyordningar introducerats i forskningssupplementet.

Förändringarna innebär främst en förstärkning av den vetenskapliga profilen. Bedömningsproceduren följer nu de internationella regler som gäller för vetenskapliga tidskrifter inom det samhällsvetenskapliga området. I supplementet bevakas också nyheter från universitet och högskolor.

Det finns flera motiv till förändringarna. Det främsta syftet är att säkerställa den vetenskapliga kvaliteten på material som publiceras och ge supplementet en tydligare profil. För det andra är det en satsning för att möta framtida behov hos både forskarsamhället och forskar användarna.

Vid sidan av de insända artiklarna har vi dessutom börjat presentera kunskapsöversikter över olika centrala kunskaps- och forskningsområden i socialt arbete. Det är ett bra sätt att få en översikt av ett kunskapsområde och lättare att få del av den ibland svåråtkomliga forskningen. Referenser och tips om litteratur och pågående forskningsprojekt gör det lättare att fördjupa sig inom något område. Kunskapsöversikterna har många andra fördelar, särskilt i ett läge då allt fler röster höjs för en kunskapsbaserad socialtjänst. För att kunna använda forskning måste vi veta att den finns och var vi kan söka den. Det tar tid att systematiskt söka kunskaper och alla har inte verktygen för att söka. Kunskapsöversikter kan underlätta sökandet.

Jag har vidtalat en rad forskare som håller på att arbeta med sådana översikter, men vi kan publicera dessa först under 2007. Med dessa utgångspunkter har professor Rosmari Eliasson-Lappalainen lovat att skriva en kunskapsöversikt om äldreomsorgsforskningen och professor Gunvor Andersson och docent Marie Sallnäs om barn i den sociala barnavårdsforskningen. För att upprätthålla idén med kunskapsöversikter skriver jag i detta nummer en översikt om det sociala arbetets historia. Intresset har ökat för socialhistoria och runt om i världen söker socialarbetare sina rötter. Eftersom det bara

under 2000-talet har kommit många doktorsavhandlingar och översikter finns det anledning att tränga djupare in i området. Översikten publiceras efter huvudartikeln.

I detta nummer presenterar vi en huvudartikel, nämligen Reciprocitetens villkor. Om informellt ekonomiskt stödutbyte. Den har skrivits av Majen Espvall som är fil dr i socialt arbete och verksam vid institutionen för socialt arbete vid Mittuniversitet och Peter Dellgran som är professor i socialt arbete och verksam vid institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet. Vad händer om man hamnar i ekonomisk knipa, inte kan betala sina räkningar och inte vill söka hjälp av socialbyrån? Kan jag räkna med stöd av föräldrar, syskon och vänner? Det är frågor som författarna ställer i artikeln och de beskriver den komplexitet och dynamik som förekommer när man får och lämnar informellt stöd.

Till slut presenteras också några nyheter från universitet och högskolor.

Bedömningssystemet

Bedömningarna sker av externa granskare som är experter inom sitt ämnesområde. Dessa vet inte vem som har skrivit artiklarna och författarna får inte heller reda på vem som gjort bedömningarna. Granskarna bedömer om de inskickade artiklarna kan antas för publicering direkt, om de kräver smärre revideringar av författarna, om de kräver större förändringar och en ny bedömning eller om de är oacceptabla för publicering.

Följande kriterier används i bedömningarna: vetenskaplig relevans, förtrogenhet med forskningen inom området, använd vetenskaplig metod, språklig och annan presentationsform, presentation av tabeller och figurer, längden på artikeln och dess originalitet. Dessutom lämnar bedömarna råd till redaktören. Varje artikel bedöms av minst två bedömare.

Alla tidskrifter som arbetar med ett peer reviews-system måste avstå från att publicera ett antal artiklar. Det gäller också för de artiklar jag låtit bedöma för detta nummer. Kritik mot en artikel skall inte ses som en nackdel, utan snarare som en fördel både för tidskrift, läsare

och författare. Författarna har i många fall möjligheter att arbeta vidare med en artikel som inte kan antas och har möjligheter att förbättra den med hjälp av bedömarnas råd. Det är mer prestigefullt att publicera sig i tidskrifter som tillämpar ett strikt bedömningssystem vilket gör att de kommer att dra till sig artiklar av de mest framstående forskarna inom området, vilket i sin tur kommer läsekretsen till del.

Socionomens forskningssupplement tar emot vetenskapliga artiklar av följande slag: *Originalartiklar* där forskningsresultat från empiriska studier presenteras för första gången. *Översiktsartiklar* (review articles) eller meta-analyser som är kritiska belysningar eller utvärderingar av studier som redan har blivit publicerade. *Teoretiska artiklar* där författaren utifrån existerande forskning söker utveckla teorier eller diskutera generella metodologiska problem.

För att i framtiden få en enhetlig form på de vetenskapliga originalartiklarna vill vi att nyinsända artiklar följer en bestämd mall som innehåller följande punkter. I ett inledande *Abstract* ges en mycket kort sammanfattning av artikeln med syfte, metod, resultat och slutsatser. Ange gärna några ämnes- eller nyckelord som identifierar artikelns innehåll. I *Introduktion* ges en allmän bakgrundsbeskrivning samt syfte, frågeställningar, avgränsningar och teoretiska utgångspunkter. *Metod och material* bör utformas på ett sådant sätt att andra forskare kan bedöma tillförlitlighet och trovärdigheten av resultaten samt i möjligaste mån kunna upprepa studien. Under *Resultat* redovisas forskningsresultaten tillsammans med eventuella tabeller och diagram. *Diskussion/slutsatser* kan innehålla en diskussion om hur resultaten skall värderas, hur de förhåller sig till tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter och om det behöver göras några speciella metodologiska överväganden. Till slut skall också artikeln innehålla en lista över *Referenser* som har åberopats i framställningen.

Hans Swärd

Professor och redaktör för detta nummer av forskningssupplementet

Reciprocitetens villkor

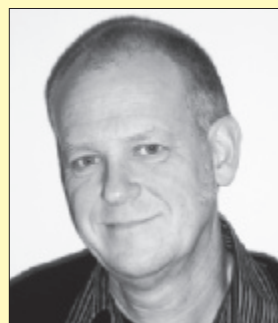
Om informellt ekonomiskt stödutbyte

Majen Espvall & Peter Dellgran

Om jag hamnar i en akut ekonomisk knipa, om jag inte kan betala mina räkningar eller behöver pengar till tandläkaren, vad gör jag då? Om jag inte vill söka socialbidrag, kan jag räkna med hjälp från föräldrar, syskon eller vänner? Och hur ska jag i så fall be om hjälp? I denna artikel, som baseras på kvalitativa intervjuer med personer med varierade erfarenheter av ekonomisk hjälp i form av lån och gåvor, presenteras en modell för hur man kan förstå den komplexitet och dynamik som präglar utbytet av informellt stöd. Artikeln visar att sådan hjälp långt ifrån bara styrs av ekonomiska överväganden och resurser. Lika viktigt är vilka relationer och specifika situationer det i varje enskilt fall handlar om. Dessutom påverkas det informella stödet av moral och sociala normer om ansvar och omsorgsförpliktelser, om självständighet och oberoende, som bland annat finns inbäddade i vårt socialpolitiska system.

Majen Espvall är fil dr i socialt arbete och verksam vid institutionen för socialt arbete vid Mittuniversitetet

Peter Dellgran är professor i socialt arbete och verksam vid institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet

Förändringar i välfärdssystemets organisering och ekonomiska åtstramningar (SOU 2000:41; SOU 2000:54) har inneburit att behovet och efterfrågan på olika former av informella stödinsatser ökat (SOU 1999:137; SOU 2000:3). Trots de ansvarsförskjutningar från offentliga till privata omsorgs- och försörjningsarrangemang som detta innebär, är kunskapen om de personliga sociala nätverkens stödpotentialer förhållandevis begränsad. Till viss del kan detta förklaras av att den svenska välfärdspolitikens tidigare accentuerat statens ansvar för medborgarnas välfärd och trygghet, vilket fått till följd att de informella stödsystemens resurser och funktioner inte uppmärksammats i motsvarande grad (Esping-Andersen 2000). Men huruvida en sådan välfärdsstatlig politik, tillsammans med moderniseringen och välståndsförbättringar, trängt undan familjesolidariteten och informella omsorgsrelationer råder det delade meningar om. Vissa forskare hävdar att så är fallet (Etzioni 1995; Fukuyama 2000), andra att välutvecklade välfärdsstater snarare skapar strukturella och kulturella förutsättningar för ett solidariskt civilt samhälle (Rothstein 2001; Salamon & Sokolowski 2003). En tredje uppfattning är att familjen i dessa välfärdsstater fortsätter att upprätthålla sina funktioner men i högre utsträckning i ett slags partnerskap med formella organisationer, t.ex. när det gäller omsorgen om de äldre (Litwak et al. 2003).

Okklarheterna när det gäller relationerna mellan informella och formella stödssystem kompliceras ytterligare av de förändringar som under de senaste decennierna ägt rum i familjelivet. Förändrade familjeformer påverkar ansvarsmönster och skapar nya grundvalar för hur släktskaps- och vänskapsnätverk byggs och hur olika former av stödutbyten arrangeras. Den feministiska välfärdsforskningen som uppmärksammar relationerna mellan familj, välfärdsstat och arbetsmarknad, har haft ett särskilt intresse för individens möjligheter att försörja sig oberoende av familjen (O'Connor 1996; Sørensen 1999; Leira 1999; Pfau-Effinger 1999). Ett annat näraliggande forskningsfält studerar de ekonomiska transaktioner som sker inom ramen för de s. k. intergenerationsrelationerna (Kohli 1999; Attias-Donfut & Arber 2000; Fritzell & Lennartsson 2005). Gemensamt för båda dessa forskningsfält är att man vanligtvis förbiser de sociala tjänster som

erbjuds vid sidan av familjen och välfärdsstaten, dvs. stöd från andra personer i det sociala nätverket som exempelvis vänner, sårbos, grannar och arbetskamrater.

Syftet med denna artikel är att studera och analysera det informella ekonomiska och materiella stödutbytets förutsättningar, processer och villkor i det vidare sociala nätverket. Centrala frågor rör: Vilka faktorer och omständigheter kringgärdar och påverkar utbytet av informellt ekonomiskt och materiellt stöd? Vilka motiv, normer och värderingar är förknippade med stödgivande och hur regleras och balanseras olika former av stödutbyten? Slutligen tangeras frågan om hur normer och värderingar i det informella utbytet står i relation till välfärdsstatens formella stödssystem. Avsikten är att, med utgångspunkt i en analys av kvalitativa intervjuer med personer som har erfarenheter av ekonomiskt stödutbyte, presentera en interaktionistisk modell för hur sådant stöd utformas, kan förstås och analyseras.

Informellt stöd och reciprocitet

Ekonomiskt och materiellt stödutbyte utgör en betydelsefull men fortfarande relativt obelyst sfär i gränstrakterna mellan å ena sidan fattigdoms-, försörjnings- och välfärdsforskning och, å den andra, den sociala nätverks- och stödforskningen. Inom det samhällsvetenskapliga fält som berör fattigdoms- och försörjningsfrågor har inslaget av forskning kring det informella ekonomiska stödets betydelse varit relativt begränsat. Delvis har detta att göra med att välfärdsforskningen och studier av fattigdom, försörjning och t. ex. socialbidrag, såväl i Sverige som i andra länder, i mycket stor utsträckning har dominerats av ett makroanalytiskt paradigm som framför allt fokuserar på kvantitativa, statistiska samband på aggregerad nivå (Mingione 1996). Dessutom har forskningen varit mer upptagen av att studera inkomstförhållanden och försörjningsvillkor med utgångspunkt i förvärvsarbete på reguljär arbetsmarknad och transfereringar från socialförsäkringssystemet. Sammantaget har detta inneburit ett svagare intresse för att med hjälp av kvalitativa ansatser studera dynamiska processer och relationer på individ- och gruppnivå, d. v. s. hur människor strategiskt handlar och bemästrar ekonomiska påfrestningar och vilken roll ekonomiskt och materiellt stöd från vänner och familjer spelar

i sammanhanget (se t. ex. Dellgran 1992, Hjort & Salonen 2000).

Inom den sociala nätverksforskningen är studierna ofta inriktade på hur det sociala nätverket, direkt eller indirekt, kan kompensera och fylla luckor i ansvarsfördelningen mellan stat, familj och individ (för en översikt se Espvall & Dellgran 2005). Ofta rör det sig om studier av mer teoretisk karaktär, som tar fasta på de ideologiska strömningarna i förd politik och som diskuterar hur välfärdsstaten kan komplettera och stärka sociala nätverksband (Spicker 1994; Folgheraiter 2000; Snel & Staring 2001). Andra forskare betonar den betydelse som tillgången till jämbördiga och tillitsfulla sociala relationer har för att motverka utslagning eller social exklusion, bland annat genom ökade möjligheter till arbete och egen försörjning (se ex. Stolloff et al. 1999). I flera avseenden gränsar också den forskning som rör ekonomiskt och materiellt stödutbyte till det kraftigt expanderande forskningsfält som utvecklats med utgångspunkt från begreppet socialt kapital (Bourdieu 1984; Coleman 1990; Putnam 1993; 2000).

Inom den sociala stödforskningen däremot har man efter tidigare omfattande studier av klinisk, epidemiologisk och deskriptiv karaktär, i allt högre utsträckning intresserat sig för de sociala processer och premisser som utmärker socialt stödutbyte på individnivå (Antonucci 1985; Antonucci & Jackson 1990; Akiyama et al. 1990; Uehara 1990, 1995; Stevens 1992). Antonucci & Jackson (ibid) menar att det i varje relation finns oskrivna koder och regler för utbyte som är associerade med varje persons specifika förutsättningar och motiv (intraindividuell karaktäristika), men också särpräglade av relationens utveckling på basis av tidigare beteende och erfarenheter (interindividuella karaktäristika). Fokus på själva stödprocessen inom stödforskningen har bland annat inneburit att uppmärksamheten på reciprocitet, eller ömsesidighet, fått en ökad betydelse för att beskriva villkoren i olika stöd- och gåvotransaktioner. Reciprocitet inom stödforskningen handlar då ofta om mönster för utbyte och hur balans i utbytet av tjänster och gottjänster kan upprätthållas och regleras, men också om reciprocitet som moralisk norm (Uehara 1995) och hur inblandade parter i ett stödutbyte kan tillförsäkras autonomi och självrespekt. Antonucci & Jackson (1990:178), som utgår från att människor vanligtvis har ett långsiktigt perspektiv

på sina sociala relationer, illustrerar genom begreppet *support bank* hur olika stödinsatser kan investeras för att kunna utnyttjas för framtida bruk. Genom en grundläggande tillit i relationer kan stödgivaren på detta sätt tillägna sig tillfredställelsen av att erbjuda stöd till andra, samtidigt som hon/han kan förlita sig till möjligheten att stöd, om det behövs, returneras i framtiden. Detta förutsätter dock någorlunda stabila och långsiktiga relationer och frågan är vilka implikationer ömsesidighet och tillit har för stödutbyte i relationer som inte självklart präglas av långsiktiga överväganden.

Metod och material

Denna artikel är skriven inom ramen för ett större forskningsprojekt om informellt ekonomiskt stöd vars övergripande syfte har varit att undersöka omfattning, karaktär och sociala aspekter av informellt ekonomiskt och materiellt stöd samt de vägledande principer för stödutbyte som finns inom och utanför de traditionella släktskapsrelationerna.¹ Genom att studera vad ekonomiskt/materiellt stöd innefattar, hur detta ges, av vem och i vilka situationer, har syftet varit att få kunskap om hur ansvar, förpliktelser och åtaganden formar och formas av våra sociala relationer. Vid sidan av kvalitativa intervjuer har också telefonintervjuer genomförts för att möjliggöra en kvantitativ och bredare undersökning av dels förekomst och variationer av sådant stöd mellan olika grupper, dels upplevelser av reciprocitet och konflikter samt attityder och normer i relation till informellt stöd av ekonomisk art (Espvall & Dellgran 2006b).

Intresset i denna artikel riktas mot ensamstående, med eller utan barn, som tvingats till eller valt andra levnadsformer än den traditionella kärnfamiljen. Skälet till att fokusera på ensamstående är framförallt att dessa i allt väsentligt är mer sårbara vid ekonomiska problem och därför löper större risk att behöva förlita sig till såväl offentliga som informella stödsystem. Empiriskt bygger studien på kvalitativa intervjuer med 24 ensamstående kvinnor och män i åldersgrupperna 25-35 år respektive 45-55

¹ Forskningsprojektet med titeln *Försörjning mellan autonomi och beroende: en studie av det sociala nätverkets kapaciteter och informellt stöd* är finansierat av FAS.

år. Urvalet är strategiskt (Miles & Huberman, 1994) i den meningen att intervjupersonerna skiljer sig åt i fråga om bostadsort (småstad/storstad), yrken, ålder, och övriga levnadsförhållanden. Hälften av de intervjuade hade hemmavarande barn. I urvalet finns både personer som vid intervjutillfället hade en stabil ekonomisk situation och personer med större ekonomiska bekymmer. Rekrytering av intervjupersoner har gjorts via olika organisationer (Fattiga riddare, Makalösa föräldrar), och från socialtjänst, förskola och informella kontakter.²

Att vi valt att intervjua personer i nämnda åldersgrupper hänger samman med att individen i dessa livsfaser ofta formar eller omformar sina liv vilket kan få betydelse både för sociala relationer och försörjningsvillkor. Vidare utgörs urvalet av svenska medborgare och här görs ingen skillnad med avseende på hur lång historia vederbörande har i landet. Vi är medvetna om att skilda etniska ursprung kan ha betydelse för utbytesvillkoren, men vårt intresse handlar inte om att förklara bakomliggande faktorer till varför det ser ut på ett visst sätt, utan hur villkoren faktiskt gestaltar sig för dagens svenska medborgare. I urvalet av intervjupersoner har detta inneburit att vi medvetet inkluderat svenska medborgare som är födda respektive har bott i landet kortare eller längre tid.

De semistrukturerade intervjuerna inleddes med ett antal tematiserade frågor som berörde intervjupersonernas sociala livssituation och deras erfarenheter av ekonomiskt och materiellt stödutbyte. Därefter ombads intervjuerso-

nerna att med hjälp av den kognitiva matristekniken (*Repertory Grid Technique*) och datorprogrammet *Enquire Within* mer konkret beskriva det faktiska stödutbytet och jämföra olika typer av stödutbyten. Slutprodukten i detta moment blev en matris som synliggör: 1) vilka personer som intervjupersonerna får stöd av, 2) vilken typ av stöd som utbyts, och slutligen, 3) i vilken omfattning de olika nätverkspersonerna erbjuder olika former stöd.³ En poäng med att använda matristekniken är att metoden inte på förhand indelar sociala nätverksrelationer i förutbestämda sektorer. Genom att varje individ fritt får definiera sitt nätverk och vilka som är betydelsefulla personer, blir det därigenom möjligt att frångå principen om familjen som det sociala nätverkets nav.

Den första preliminära tolkningen av intervjupersonens utsagor skedde under själva intervjun parallellt med att de inledande frågeställningarna behandlades. Detta var nödvändigt eftersom den information som här gavs var en viktig grund för det fortsatta arbetet med den kognitiva matristekniken och en förutsättning för att intervjuaren skulle kunna vägleda intervjupersonen genom olika moment i datorprogrammet. I den mer avancerade analysen av det kognitiva matristmaterialet har sedan korrelationer mellan olika hjälp- och stödinsatser undersökts som underlag för kategoriseringar på såväl individ- som gruppnivå. Sammantaget gav detta information om förekomsten av faktiskt stöd som utbyts i olika relationer. Nästa steg i analysen innebar en systematisk organisering och tolkning av intervjumaterialet. Förutom sociala levnadsförhållanden berör detta skilda erfarenheter av de villkor och processer som omgärdar denna form av stödutbyte. Genom att integrera dessa analyser med det samlade matristmaterialet möjliggjordes avslutningsvis en vidare teoretisk tolkning som mynnade ut i en modell som sammanfattar innebörderna av stödets förutsättningar, processer och villkor.

Ekonomiskt och materiellt stöd

Innan vi presenterar den aktuella modellen för hur informellt stöd etableras och utformas kan det vara på sin plats att i korthet beskriva vad det är för typ av ekonomiskt stöd som våra intervjupersoner har refererat till. Av det samlade matristmaterialet framgår vilka erfarenheter av att ta emot faktiskt stöd som intervjuer-

² Fattiga riddare är en kamratförening för över-skuldsatta personer som förutom direkta stöd- och hjälpinsatser också bedriver opinionsbildande verksamhet. Makalösa föräldrar är en organisation vars målsättning, på motsvarande vis, är att stärka och förbättra villkoren för ensamstående föräldrar och deras barn.

³ Den kognitiva matristekniken har sitt ursprung i George Kellys psykologiska kognitionsteori *The Personal Construct Theory* (1955;1970). Tekniken utmärker sig från vedertagna metoder inom forskningsfältet genom att inte använda på förhand definierade index och gör det därmed möjligt att vidga gränserna för vad som kan definieras som stöd, samtidigt som nya vägar för stödutbyte ex. genom email, sms och internet, kan inkluderas. För en närmare beskrivning om hur metoden tidigare används i nätverkssammanhang se Espwall 2001. Datorprogrammet *Enquire Within* är utvecklat av Stewart & Mayes 1998 (se vidare www.enquirewithin.co.nz).

sonerna har; vilket stöd som erhållits och från vem. Som vi tidigare klargjort är det företrädesvis olika former av ekonomiskt och materiellt stöd som omnämns, d. v. s. olika former av lån och gåvor, men intervjuerna pekar också på att informativt och praktiskt stöd kan ha ekonomiska innebörder.

Ekonomiska lån kan vara både små eller stora och kortsiktiga eller långsiktiga. Små lån handlar vanligtvis om några tiotus eller hundralappar till lunch eller utlägg för presenter som återbetalas relativt snabbt. Stora lån (t. ex. resor eller kapitalvaruköp) är å andra sidan vanligtvis långsiktiga, men kan också vara tillfälliga i avvaktan på att kontanter skall frigöras genom arv och liknande. Akuta lån är de mest förekommande bland de intervjuade och avser ofta lån för att klara mat för dagen eller oförutsedda utgifter (t. ex. medicin). Materiellt stöd ges också i form av lån eller gåva, men här handlar det om faktiska ting som skänks eller utlånas över kortare eller längre tidsperioder. Respondenternas referenser till informativt och praktiskt stöd är omfattande och omspannar allt från ekonomisk rådgivning som deklARATIONSHJÄLP, skatteplanering och bankaffärer, till omsorgsinsatser, barntillsyn och hantverksarbeten.

På individnivå finns det stora skillnader mellan individernas upplevelser av såväl den potentiella tillgången till som faktiskt erhållet stöd: allt från personer med ringa erfarenheter av ett fåtal insatser, till andra som är eller har varit involverade i ett omfattande utbyte av socialt stöd. Intervjumaterialet visar inte några skillnader i ekonomiska lånemönster mellan män och kvinnor, men väl mellan grupper som har barn och inte har barn.⁴ Det ekonomiska stödet som erbjuds ensamstående föräldrar i den yngre åldersgruppen är till stor del, på ett eller annat sätt, relaterat till att man har barn. Notabelt är också att det ekonomiska stödet i den yngre åldersgruppen i flera fall är kopplat till olika former av boendeinvesteringar, medan ekonomiskt stöd i åldersgruppen 45-55 år i högre utsträckning används till löpande utgifter.

⁴ Förekomsten av lån och gåvor och skillnader mellan olika sociodemografiska grupper beskrivs närmare i den större studie som återfinns i Dellgran & Espvall (2006). Här framgår t. ex. att omkring 60 procent av alla större lån från föräldrar till vuxna barn senare efterskänks.

Gränserna mellan lån och gåva kan av intervjumaterialet att döma ofta vara diffusa. Vissa gåvor initieras som ett lån som sedan efterskänks och omtalas i imperfekt som en gåva. Andra gåvor kan vara indirekta, exempelvis genom att gåvor från mor- och farföräldrar befriar föräldern från kostnader för cykelinköp, pianolektioner och liknande. Givetvis förekommer också mer explicita gåvor i form pengar, aktier, prylar eller värdepapper.

I matris materialet har sammantaget över 300 olika stödinsatser rapporterats och av dessa kommer totalt en tredjedel från vänner. Detta kan då jämföras med det stöd som föräldrar står för och som uppgår till motsvarande 22 procent. Andra stödgivare är f. d. partners (7 procent), släktingar (7 procent), egna barn och särbos (båda dessa står för 4 procent vardera av refererat stöd). Ekonomiskt stöd i form av mindre och kortsiktiga krediter, och i någon mån också akuta, är stöd som vanligen utväxlas mellan vänner. Några av de intervjuade beskriver detta som ett mer eller mindre kontinuerligt flöde av pengar. I de få fall som det förekommer lån och gåvor av större summor pengar och mer långsiktiga krediter, är detta ekonomiska transfereringar som i första hand förknippas med familjerelationer (syskon och föräldrar). När detta förekommer mellan vänner är ofta återbetalningen på ett eller annat sätt säkrad på förhand (t. ex. i avvaktan på lön eller arv). Detta kan jämföras med den större statistiska kartläggning som återfinns i Dellgran & Espvall (2006) och som bygger på ett representativt urval på 500 personer. Av denna framgår t. ex. att föräldrar är de klart största låne- och gåvogivarna oavsett det handlar om mindre summor (här under 1 000 kr) eller större belopp. Särskilt och knappast överraskande gäller detta om det handlar om återkommande lån eller gåvor.

Praktiskt stöd går för de flesta ut på att få vardagslivet att fungera och här spelar givetvis den aktuella livssituationen en avgörande roll; om intervjupersoner har eller inte har barn, om de bor på landet eller i staden, arbetar eller inte arbetar. Flera barnlösa intervjupersoner i storstad nämner exempelvis flytt hjälp av vänner som ett viktigt praktiskt stöd, medan intervjupersoner med barn i småstad framhåller barntillsyn och bilskjutsar som värdefulla utbyten som sker vänner och grannar emellan.

Förhandlingar av stödutbyten och reciprocitetsvillkor

Sammantaget visar analysen att det finns vissa likheter i våra faktiska intervjupersoners stöd-farenheter. Däremot uppvisar upplevelserna av själva stödprocessen mycket stora variationer. I flera bemärkelser framstår det individuella intervjumaterialet som 24 olika mikrodramer som illustrerar komplexiteten i hur en lång rad olika faktorer påverkar och samverkar i den process som slutligen utmynnar i ett visst ekonomiskt utbyte. Variationerna mellan intervjupersonernas erfarenheter bekräftar att människors ekonomiska stöd till varandra grundas på specifika handlingsregler, men att utbytet också rör olika motiv och interaktiva processer som inbegriper ömsesidighet, integritet, beroende och makt.

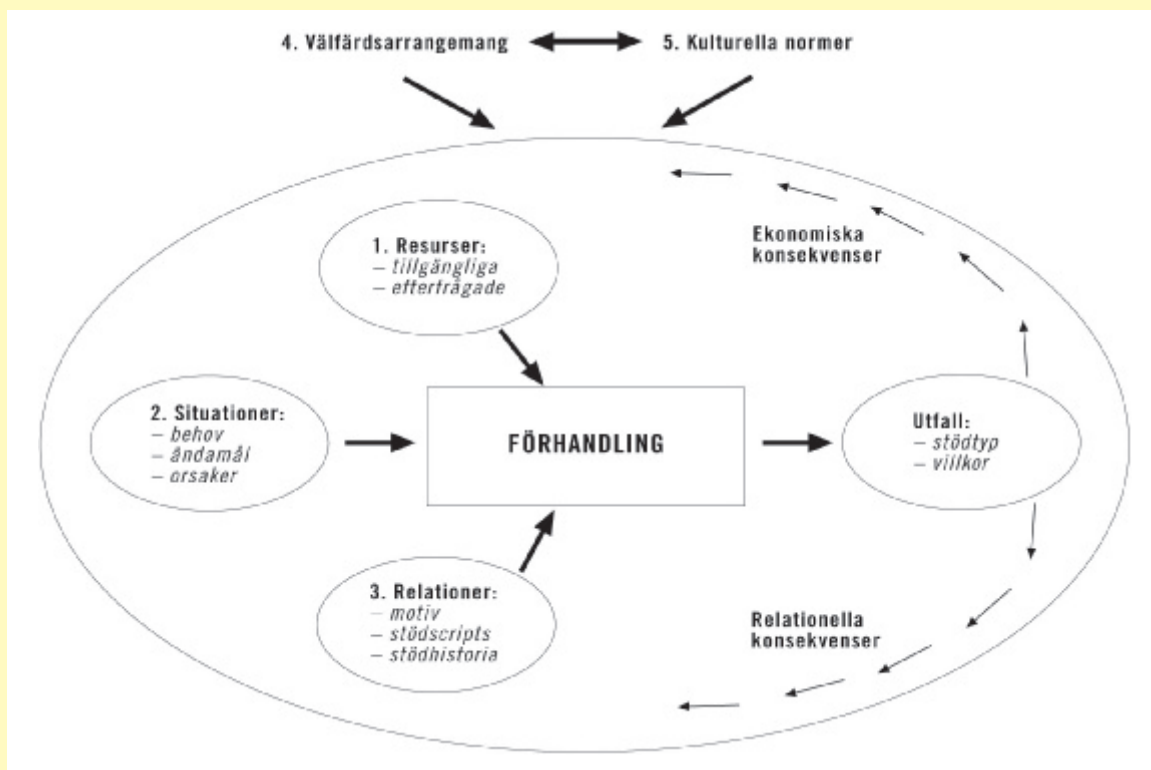
En närmare analys av de processer som de intervjuade har beskrivit har så småningom lett fram till en interaktionistisk modell som illustrerar vilka faktorer och olika omständigheter som påverkar utbytet av ekonomiskt och materiellt stöd men också därtill relaterade reciprocitetsvillkor (se Figur 1). I modellen är

utgångspunkten att formerna och villkoren för ett visst stöd bestäms i någon form av förhandling. Innehållet i dessa förhandlingar handlar om (1) *tillgängliga resurser*, (2) *aktuell stödsituation* och (3) *relationella kvaliteter*, aspekter som på övergripande nivå i sin tur också är påverkade av och relaterade till (4) *välståndspolitiska arrangemang* och (5) *kulturella normer*.

Förhandling

Att vi valt att utgå från förhandlingsbegreppet, trots att kritikerna menar att begreppet bland annat döljer förekomsten av asymmetriska relationer (Jamieson 1998;1999, Nyman & Evertsson 2005), har att göra med den vidare betydelse som förhandlingsansatsen givits genom bland annat den s. k. *negotiated order-ansatsen* (Strauss 1978). Genom att termen breddats och fått karaktären av metafor snarare än ett strikt avgränsat begrepp, har den visat sig användbar för att studera relationer i släktnätverket där ömsesidigt ansvar och reciprocitetsvillkor ses som något som skapas och omskapas i förhandlingsprocesser (Finch & Mason 1991; 1993). Särskilt i relationer utanför familjen där

Figur 1. Reciprocitetens villkor. Faktorer som påverkar förhandlingar av ekonomiskt och materiellt stödutbyte.

avsaknaden av konsensus och tydliga normer kan vara större, finns det mycket som talar för att vi skapar våra egna informella arrangemang för stödutbyte. Ansatsen med att se dessa reflexiva beslut som något som bestäms i inter-subjektiva förhandlingar ser vi som ett sätt att öppna upp och diskutera de omständigheter som kringgärdar ett visst stödutbyte. Istället för att, som kritikerna hävdar, förhandlingsbegreppet riskerar att förenkla och kamouflera olika typer av makt- och beroendenaspekter, menar vi att det i vissa situationer och sammanhang kan vara precis tvärtom. Det är just genom en analys av förhandlingar som ojämlika och låsta positioner kan synliggöras, vilket vi ska återkomma till.

Ett led i en sådan analys är att skilja mellan de moment i förhandlingsprocessen som har att göra med *initiativ*, *samråd* och *överenskommelse*. Intervjumaterialet visar att hur initiativet till en förhandling om stöd tas, har en avgörande betydelse för den fortsatta diskussion om ett eventuellt stödutbyte. Vanligtvis är det den person som har ett visst behov som tar ett sådant första steg, men initiativet kan också aktualiseras av andra personer. Hur detta görs, d. v. s. på vilket sätt stödbehovet benämns och deklarerats, är i vissa fall en balansgång som får konsekvenser för hur hela förhandlingsprocessen utvecklas. Samrådssituationen innebär att parterna går in i en mera styrd kommunikation kring behov, orsaker, ändamål och stöd. Att ha ont om pengar är för de allra flesta tabubelagt och präglad av skuld- och skamkänslor. Samrådsituationen innebär därför ofta någon form av klargörande och legitimering av såväl behov som stödets ändamål. På motsvarande vis kan också stödgivarens situation (eller den som blir tillfrågad) ibland beskrivas som en intrikat balansgång, då mellan delvis motstridiga motiv och känslor inför att vilja och kunna hjälpa någon som vill ha stöd, och på ett mer eller mindre legitimt sätt kunna formulera ett eventuellt nej. Överenskommelsen är slutligen den uppgörelse om stöd som förhandlingen leder fram till.

Ofta skiljer man inom forskningen mellan explicita och implicita förhandlingar (Finch & Mason 1993; Espvall et al. 2001). Explicita förhandlingar utgörs av en form av öppna och styrda samtal med tydligt artikulerade intentioner och intressen. Implicita förhandlingar förs med mer subtila kommunikationsmönster, med diffusa och underförstådda budskap och

inte sällan som tysta överenskommelser. En fråga som inte uppmärksammats i motsvarande grad är varför vissa förhandlingar blir implicita respektive explicita.

En avsikt här är just att peka på den långa rad av faktorer som påverkar inte bara innehållet utan också formerna och karaktären på förhandlingarna. Genom att skilja mellan olika moment i förhandlingssituationen, kan dessa förhandlingsmoment var för sig framträda som explicita respektive implicita. Detta betyder att vissa förhandlingar kan ha både explicita som implicita inslag. Så kan exempelvis initiativet vara explicit medan samråd eller överenskommelse sker implicit. Att särskilja hur stödbehov deklarerats, diskuteras och konfirmeras vidgar möjligheterna att förstå hur olika förhandlingsmoment påverkar stödutbytet och reciprocitetsvillkoren, men också för hur beroende och maktaspekter medvetet eller omedvetet kan vidmakthållas och maskeras i en förhandlingsprocess.

Resurser

Av avgörande betydelse för att ett ekonomiskt eller materiellt stödutbyte överhuvudtaget skall komma till stånd är att någon besitter de resurser som någon annan saknar och har behov av. Hur förhållandet ser ut mellan dessa personer rent resursmässigt, d. v. s. om det är stora behov och små resurser, alternativt små behov och stora resurser, är självklara och kritiska aspekter för hur förhandlingarna kommer att föras och vilka förutsättningar det finns för transferringar.

Intervjumaterialet visar att det finns skillnader mellan hur intervjupersonerna förhåller sig till familje- respektive vänskapsrelaterade resurskapaciteter. Föräldrar utgör för flera något av en ekonomisk buffert. Vetskapen om att det finns någon att vända sig till i ekonomiska kris-situationer, även om dessa möjligheter aldrig utnyttjats, innebär för många i sig en betydande ekonomiskt trygghet. I relationen mellan föräldrar och vuxna barn är det vanligt att det är föräldrar som stödjer sina barn ekonomiskt och materiellt (jfr Fritzell & Lennartsson 2005), medan positionerna som stödmottagare och stödgivare ofta växlar i syskon- och vänskapsrelationer. En kvinna skildrar exempelvis hur hennes och flera väninnors ekonomier är mer eller mindre sammanflätade utifrån de villkor

som olika löne- och bidragsutbetalningar sätter. Detta betyder att den som har pengar vid en speciell tidpunkt kan låna ut och på detta sätt säkerställa att det finns lånemöjligheter när positionerna är omvända. Det finns också annan forskning som visar på liknande mönster (Gardberg Morner 2003).

Situationella faktorer

En vital aspekt av förhandlingen rör den aktuella situationen i sig; hur behovet har uppkommit, hur omfattande det är och vad det skall användas till. När intervjupersonerna berättar om de situationer då de fått någon form av stöd, alternativt erbjudit stöd till andra, refereras som nämns tidigare en rad olika hjälp- och stödinsatser. Det som gör dessa berättelser intressanta är hur man beskriver och resonerar kring den aktuella stödsituationen. Indirekt avtäcks i dessa beskrivningar individuellt och relationellt konstruerade normer och uppfattningar om hur stöd och hjälp kan och bör motiveras och legitimeras. Dessa normativa variationer kan vara kopplade till relationella förpliktelser, men det finns också flera exempel på att institutionaliserade normer i de formella försörjningssystemen påverkar och sätter ramar för vilket stöd som man efterfrågar och kan förvänta sig från anhöriga och vänner. Ett sådant återkommande exempel är hänvisningar till betydelsen av självförsörjning, d. v. s. grundläggande villkor i de formella försörjningssystemen, som stundtals har stor betydelse för hur det informella utbytet diskuteras i de personliga relationerna. Detta innebär att det även i mellanmänniska relationer finns ett visst inslag av prövning av stödbehovens legitimitet som påminner om det förfarande vi brukar förknippa med försörjningsstöd/socialbidrag och andra former av behovsprövad selektiv socialpolitik. Även om uttalade distinktioner mellan värdiga och ovärdiga fattiga och stödmottagare sannolikt är mer sällsynta inom familj och vänskretsar, tycks således sådana tänkesätt vara närvarande i samband med informellt stöd.

Att det finns motsvarande normsystem inom informella och formella försörjningssystemen märks också genom att flera intervjupersoner i sina berättelser ibland markerar klara gränser mellan vad man anser vara nödvändiga respektive icke nödvändiga behov. Intressant är dock att det finns stora skiljelinjer mellan vad

olika intervjupersoner anser vara nödvändiga behov; för vissa är lån till längre resor otänkbart medan det för andra upplevs som helt legitima lånebehov.⁵ Detta ger stöd för att det inte finns självklara gränsdragningar utan att det snarare handlar om en bedömnings- och legitimeringsprocess som inkluderar såväl stödbehov, ändamål och stödorsaker. Av intervjuerna att döma är de inte helt ovanligt att man som behövande nogsamt överväger hur man ska formulera sina stödbehov, eftersom man från tidigare erfarenheter vet eller misstänker att man kan komma att behöva svara på kritiska frågor från presumtiva stödgivare.

Relationella aspekter

Med relationella aspekter avses här såväl typ av relation (t. ex. familje-, släkt- eller vänskapsrelationer) som de enskilda relationernas mer specifika innehållsliga och kvalitativa aspekter. Våra resultat stödjer på en övergripande nivå annan forskning som visar att familjer och vänskretsar inom sig utvecklar informella system och regler för vilket stöd som utbyts och hur dessa stödinsatser regleras (se vidare Messeri et al. 1993; Katz et al. 2003; Litwak et al. 2003). På individnivå däremot visar vår empiri att det handlar om en rad olika typer av familjeband, vänskapsrelationer och arbetskamratskaper som skiljer sig åt vad gäller relationernas inneboende kvaliteter, olika stödmotiv och parternas gemensamma stödhistoria.

Med relationernas inneboende kvaliteter avses täta och glesa relationer i fysisk mening dvs. hur ofta man träffas, hur nära man bor varandra, men också relationernas mer kvalitativa och känslomässiga dimensioner (jfr Bengtson 2001). Mycket tyder på att den fysiska närheten till exempelvis arbetskamrater, vänner och grannar är av avgörande betydelse när det gäller mindre ekonomiska transaktioner och praktiska

⁵ Just uppfattningar i befolkningen om vilka konsumtionsbehov som är mer nödvändiga än andra har tidigare studerats och använts i mer systematiska former inom ramen för s.k. konsensusuell fattigdom både i Sverige och internationellt (Mack & Lansley 1985; Halleröd et al. 1993; Bihagen 2000). Dessa studier påvisar både en varierad grad av samstämmighet inom enskilda länder men också kulturellt betingade skillnader mellan länder. Självklart förändras dessa uppfattningar också över tid i takt med att konsumtionsmönstren förändras.

stödsatser som vi tidigare nämnt (lunchpengar, bilskjuts, flytt hjälp etc). Detta behöver inte betyda att det finns en stark känslomässig gemenskap, men väl en stark solidaritet och ett ömsesidigt beroende i strävan efter att få vardagen att fungera.

Omfattande och mer långsiktiga stödutbyten är vanligtvis förknippade med någon typ av familjerelationer och här verkar det som att det är familjeband snarare än kontaktfrekvenser som är avgörande. Dock är inte alla familjerelationer stöd potentiella. Förutom att resurser kan saknas, omtalar flera intervju personer att den ambivalens som stundtals är förknippad med nära familjeband kan komplicera reciprocitetsvillkoren och lägga hinder i vägen för att be om hjälp och stöd (för en diskussion om ambivalens i familjerelationer se Connidis & McMullin 2002, 2002; Bengtson et al. 2002).

Ambivalens i relationer och i samband med informellt socialt stöd har bland annat att göra med motiven till att be om respektive ge stöd. Enligt våra intervju personer kan dessa motiv variera såväl mellan olika personer och relationer som situationer. Att man dessutom vittnar om att mottagandet eller givandet av lån och gåvor kan präglas av tveghänsenhet betyder att flera motiv kan vara inblandade samtidigt. Vissa känner sig av släktskapsrelaterade skäl mer eller mindre tvingade att låna ut pengar samtidigt som man av känslomässiga och/eller erfarenhetsmässiga skäl hellre skulle vilja avstå. Detta innebär att de personliga motiven för att hjälpa kan vara föremål för tolkning och diskussion och därmed en del av själva stödförhandlingen.

Just frågan om varför människor väljer (eller inte väljer) att hjälpa varandra har också rönt allt större forskningsmässig uppmärksamhet. Detta indikerar att något verkligen har hänt med äldre föreställningar om att stöd handlar om självklara förpliktelser, mer eller mindre nedärvda och traderade från den tid då sådant ansvar förknippades med släktets överlevnad. Grundvalarna för socialt stöd – och upplösningen av äldre normer och inslag av nya tänke- och handlingssätt – har teoretiskt förklarats på olika vis.

Här finns inte utrymme att på ett rättvist sätt sammanfatta vare sig dessa förklaringar eller empiriska ansträngningar att förstå de reella motiven bakom stöd och icke-stöd. I sin översikt av motivdiskussionerna i anslutning till intergenerationellt stöd menar t. ex. Kohli

& Künemund (1999) att motiven sammantaget kan ses som ett brett spektrum av grundläggande orienteringar. Detta kan inkludera altruism, direkt utbyte (intresse av att få något tillbaka), försenat, indirekt utbyte eller generaliserad reciprocitet (att betala tillbaka för tidigare erhållet stöd eller för att ge så att man själv eller andra i framtiden kan räkna med stöd), pliktkänsla (internaliserade normativa förpliktelser) eller separation (att bibehålla autonomi eller distans). Därtill kan läggas andra egoistiskt orienterade motiv som mer handlar om kontroll, maktintresse och status.

En viktig slutsats som dock kan dras från tidigare forskning är att motiven för ett stödutbyte i stor utsträckning bidrar till att förklara ekonomiska transaktionsbeteenden, men att antagandet att det finns enskilda väldefinierade motiv som är fixa och färdiga är orealistiskt. Snarare handlar det om att enskilda personer samtidigt kan härbärgera flera altruistiska, utbytesmässiga och reciproca stödmotiv som konkurrerar och överlappar varandra. Dessutom verkar motiven till stöd inte bara vara centrala för förekomsten och storleken på ett visst stöd utan också för dess kvalitativa egenskaper och relationella påverkan. För mottagaren kan det ha stor betydelse om motiven upplevs som egoistiska, av kärlek, godhet, generositet, eller av en känsla av förpliktelse, och därigenom påverka framtida överväganden kring vem man kan eller vill be om hjälp.

En ytterligare och mycket viktig faktor för hur socialt stöd konstrueras är den gemensamma historia av stödutbyte som präglar enskilda sociala relationer. Stödhistorien handlar om det som Antonucci & Jackson (1990) kallar interindividuella karaktäristika, d. v. s. hur tidigare stödutbyteserfarenheter och ingångna förpliktelser utgör en fond mot vilka nya behov och villkor för stöd diskuteras och bedöms.

Utmärkande är att flera intervju personer refererar till starka minnesbilder och tidigare erfarenheter av vilka det framgår att konflikter och negativa upplevelser kan bli ett hinder eller framtvunga nya stödvillkor. Konkreta konsekvenser av detta kan bli att skilda manualer används för stödutbyte med olika personer i det personliga nätverket; vissa relationer kan präglas av stark kontroll och strikta återbetalningsvillkor, medan andra utmärks av att de är spontana och oreglerade.

Utfall

Förhandlingens utfall inkluderar det faktiska utbytet, stödets villkor och sociala och ekonomiska effekter. Det faktiska stödet avser stödtyp (t. ex. lån och gåvor) och dess ekonomiska och försörjningsmässiga konsekvenser, medan de sociala effekterna handlar om reglering och de konsekvenser som stödutbytet får för den enskilda relationen. Eftersom vi inledningsvis redogjort för det faktiska stödutbytets karaktär avgränsar vi oss här till det relationella utfallet.

I intervjumaterialet framträder två olika huvudgrupper av stödmottagare: de som återkommande lånar mindre summor, ofta till löpande utgifter, och den grupp som sällan lånar pengar. I det senare fallet handlar det vanligtvis om större investeringar och utgifter. I båda dessa typer av ekonomiska transaktioner förekommer klara och oklara lånevillkor; likaväl som mindre summor kan lånas ut under en begränsad tid med ränta, kan återbetalningsvillkoren för stora belopp vara diffusa eller indirekta (t. ex. betraktas som förtida arv).

Förekomsten av reglerade avbetalningar och formaliserade låneförbindelser kan ha olika förklaringar. En anledning till att man föredrar mera distinkta lånevillkor kan vara en rädsla för beroenderelationer och att man på detta sätt vill markera självständighet och autonomi. Ett annat skäl som framhålls i intervjuerna är att ordnade lånevillkor minskar riskerna för misstroenden och konflikter inom familjen. Särskilt viktigt verkar detta vara i familjer med halvsyskon och styvföräldrar där frågan om rättvisa och rättfärdighet kan komma att ställas på sin spets.

Förutom att fler personer rent faktiskt kan komma att indirekt beröras av större lån och gåvor, innebär nya familjeformer en mötesplats för olika traditioner och normer för stödutbyte (Bäck-Wiklund & Johansson 2003). Genom transaktioner av pengar tar både långivare och mottagare vissa risker i förhållande till övriga relationer och om det finns skilda uppfattningar om hur dessa utbytessystem skall fungera, är det logiskt att detta framtvingar formaliseringar och regler.

Å andra sidan verkar det som om diffusa utbytesstrukturer också innebär en viss öppenhet i den bemärkelsen att det inte finns några gränser för vilket stöd som kan efterfrågas, eller under vilka villkor. Intervjumaterialet visar

dock att dessa typer av transfereringar normalt sett kräver långvariga kontakter och ett stort mått av tillit, som ger de särskilda premisser som ofta krävs för både en indirekt och fördröjd reciprocitet, men också för att stödmottagaren skall kunna känna sig bekväm med att stå i skuld till en annan människa.

Förutom att modellen åskådliggör hur olika aspekter samvarierar i förhandlingssituationen finns det också en uppenbar tidsdimension. Relationella villkor rör i hög utsträckning *retrospektiva* aspekter som vi ovan beskrivit som gemensam stödhistoria och förpliktelser. De situationella villkoren och tillgång till resurser är i hög grad *nutidsrelaterade*, medan utfallet har en *prospektiv* innebörd som markerar stödmottagarens hållning till stödets ekonomiska och relationella konsekvenser på sikt.

Detta innebär att utfallet av en viss förhandling, i nästa led läggs till den gemensamma stödhistorien och blir till erfarenheter som ligger till grund för framtida förhandlingar och stödutbyten.

Välfärdsarrangemang och kulturella normer

Informella transfereringar mellan vuxna generationer inom familjen betraktas numera i forskningen som självklara och betydelsefulla, både i termer av försörjningssystem och som ett tecken på att intergenerationella band inte har spelat ut sin roll. Det sistnämnda anknyter till tidiga föreställningar om att de sammantagna effekterna av modernisering, urbanisering, välfärdförbättringar, individualisering samt utbyggda offentliga pensionssystem och andra välfärdsstatliga arrangemang uppfattades som hotfulla och skulle tränga undan familjesolidaritets och intergenerationella band. Men även om detta nu kan uppfattas som en överdriven ängslan så är det i allra högsta grad rimligt att anta att sociala strukturer, kulturella normer och socialpolitiska system (och förändringar i dessa) påverkar de sätt varpå människor inom familjen, mellan vänner o. s. v. hjälper varandra.

Den modell för ekonomiskt stödutbyte som vi här har presenterat har därför kompletterats med en samhällelig nivå. För det första inbegriper denna alla de former av resursskapande och resursfördelande mekanismer som på olika sätt påverkar försörjningsvillkor och behov av och förutsättningar för ekonomiskt stöd. För det

andra innefattas här kulturellt präglade normer och synsätt om hur sådant socialt stöd bör ges, d. v. s. normer kring försörjningsansvar och omfördelning som delvis också finns inbäddade i den offentliga socialpolitiken.

Ett särdrag i den svenska välfärdspolitiken är vad Mau (2002) kallar det generaliserade reciprocitetstänkandet, d. v. s. att det genom de samhälleliga trygghetssystemen finns ett kollektivt och solidariskt ansvarstagande för att förhindra och lindra effekterna av fattigdom och försörjningsproblem. Om vi följer den historiska institutionalismen bör då den välfärdsstatliga normstruktur som präglar formella och institutionaliserade utbytesarrangemang rimligtvis också påverka de normer om reciprocitet som präglar de informella utbytesrelationerna. De intervjuer som vår artikel bygger på räcker naturligtvis inte särskilt långt för att på fast grund analysera och diskutera denna påverkan. Men flera skildringar i vårt material illustrerar och styrker antagandet att de välfärdspolitiska arrangemangen påverkar sociala band, förpliktelser och ansvarstagande såväl inom som utanför kärn- och den utvidgade familjen i sådan mening att vi kan tala om förekomsten av samhälleligt relaterade *relationsscripts*. Med detta avses förekomsten av normativa regler i de sociala nätverksrelationerna som föreskriver hur moraliskt ansvar bör ta sig gestalt; vem som bör hjälpa vem, i vilka situationer och under vilka villkor. Detta behöver inte betyda att informella stödutbyten och reciprocitetsvillkor givet utgår från en ideologisk grundtanke om ett kollektivt ansvarstagande inom exempelvis familje-, släkt- eller vänskapsnätverket, men väl att det informella stödutbytet till form och innehåll stipuleras av vad som räknas till medborgerliga rättigheter och statens ansvar.

Slutsatser och avslutande diskussion

Förhandlingsbegreppets relevans

Genom att utgå från konkreta praktiker kring ekonomiskt och materiellt stödutbyte har avsikten här varit att studera den process och de villkor för reciprocitet som leder fram till ett visst stöd. Uppenbart är att dessa proces-

ser i flera stycken innebär krockar mellan å ena sidan äldre moral i form av strukturellt och kulturellt givna förpliktelser, och å den andra, nya koder för handlande. Traditionella släktskaps- och familjeskyldigheter och långsiktiga förpliktelser löses gradvis upp och ger upphov till allt mer komplicerade mönster av motiv för stödutbyte. I likhet med så många andra områden tycks utrymmet och behovet av reflexivitet således ha ökat även när det gäller informellt stöd. Normkollisioner och ambivalens tvingar människor att i högre utsträckning reflektera och kommunicera sina stödbehov, och därigenom sina relationer, i något som kan liknas vid en förhandling. Att påpeka detta är dock inte detsamma som att mena att all mänsklig interaktion är föremål för eller ett resultat av förhandlingar. Men i vissa specifika situationer och i vissa sammanhang, som t ex när det gäller förmedling av ekonomiskt och annat informellt stöd, är inte allt givet och självklart utan måste skapas.

Förhandlingsansatsens tillämpning inom familjeforskningen har som tidigare nämnts kritiserats för att ge sken av jämlika relationer och dölja olika former av maktutövning (Jamieson 1999; Nyman & Evertsson 2005). Vi menar dock att dessa risker i första hand inte har att göra med själva förhandlingsansatsen utan hur denna appliceras och vilka villkorande faktorer som faktiskt beaktas i analyserna.⁶ Dessutom kan andra argument för att använda förhandlingsbegreppet i analyser av mellanmänskliga relationer anföras. Innebörden av att personliga relationer i många fall förlorat sin förankring i de sociala och ekonomiska förhållanden som indirekt varit länkade till den traditionella familjen har inneburit ökade möjligheter att gå in i och ut ur sociala relationer på mer friare premisser (Giddens 1991, 1992; Beck 1998; Castell 1997; Bäck-Wiklund & Johansson 2003). Samtidigt som detta ökar skörheten i sociala relationer understryker det också vikten av att förhandla och nå godtagbara uppgörelser för att önskvärda relationer skall bibehållas. I alla former av förhandlingar finns naturligtvis inslag av maktasymmetrier. Det är emellertid rimligt att anta att ju mer cirkeln vidgas för att, vid sidan av familje- och släktskapsrelationer, även inkludera andra sociala relationer som vänner, grannar och arbetskamrater, så ökar också förekomsten av mer jämlika och demokratiska relationer och därigenom relevansen av

att använda en förhandlingsansats.

Användningen av en förhandlingsmodell i stödforskningen motiveras också av att det sociala stöd som vi här har diskuterat rör sig om extraordinära situationer och tillfälliga överenskommelser. Det vill säga förhållanden som väsentligen skiljer sig från de mer eller mindre kontinuerliga överläggningar (eller icke-överläggningar) om ekonomi, förvärvsarbete eller fördelning av hushållsarbete som det vanligtvis handlar om i familjerelationer. Detta betyder dock inte att allt är förhandlingsbart. I vissa relationer utvecklas implicita spelregler som ett viktigt kitt för att hålla relationen samman. Att utbyta stöd och gåvor blir ett sätt bekräfta relationen och i den stund som gåvor och gengåvor börjar diskuteras öppet i explicita förhandlingar, riskerar utbytet att mista något av sin förbindande karaktär.

Det väsentliga är dock inte hur man etiketterar en viss kommunikation utan snarare vad man lägger i begreppet förhandling. I den modell som presenterats har vi illustrerat hur samtal om behov, orsaker, former och villkor, som föregår ett utbyte av socialt stöd, berör såväl faktiska situationer som relationella betingelser. Genom att också skilja mellan olika moment i förhandlingsprocessen som berör initiativ, samråd och överenskommelser, och hur dessa olika moment var för sig kommuniceras explicit respektive implicit, öppnas förutsättningar att studera hur olika omständigheter påverkar men också blir föremål för förhandlingar. Detta gäller inte minst förekomsten av makt- och beroendenaspekter. Genom att uppmärksamma både stödgivaren och stödmottagaren som aktörer kan motiv och intressen synliggöras och problematiseras.

Reciprocitet, gåvor och lån

Det har blivit allt vanligare inom forskningen att hävda att behovet av och viljan att återgälda erhållet socialt stöd är en allmänmänsklig känsla (Williams 1995). Att döma av vårt intervjumaterial finns det dock stora variationer i hur olika människor faktiskt försöker hantera

⁶ Det torde för övrigt vara svårt att finna någon form av, eller konkret exempel på, förhandling som inte i någon uträkning präglas av skilda villkor, resurser eller påverkansmöjligheter hos inblandade aktörer. Förhandling kan bara i sin mest abstrakta, idealtypiska konstruktion, bygga på i alla avseenden jämbördiga parter.

och reglera de reciprocitetskrav och normer som präglar socialt stöd. För det första märks skillnader mellan stöd i familje- respektive vänskapsrelationer. I familjerelationerna finns ofta en ambivalens i den meningen att samtidigt som stödmottagaren vill konstituera självständighet och distans, är det i dessa relationer som de mer omfattande stödpotentialerna finns att hämta. Utbytesvillkoren blir till följd av dessa motstridiga känslor och förpliktelser inte sällan latent och inte riktigt kommunicerade. I vänskapsrelationerna däremot är frihetsgraderna för stödarrangemanget större och kan innebära att parterna genom själva stödutbytet skapar förbindande länkar och manifesterar relationens särdrag. Negativa stödutbyteserfarenheter mellan vänner kan dock få ödesdigra konsekvenser genom att själva relationen i sig äventyras.

För det andra kan det på denna punkt finnas skäl att uppmärksamma det stora inslaget av lån i förhållande till rena gåvor som framträder i såväl våra intervjuer som i det större materialet (Dellgran & Espvall 2006). Det är svårt att utifrån intervjuerna avgöra vad det är i den enskilda situationen och relationen som avgör huruvida ett ekonomiskt stöd förmedlas i form av mer eller mindre tillfälligt lån eller som en mer villkorslös gåva. Det är också svårt att uttala sig om huruvida inslaget av lån över tid har ökat på bekostnad av gåvor, även om vårt övriga material antyder att så faktiskt kan vara fallet. Däremot vittnar flera av de intervjuade om att valet av låneformen är mycket medveten och genomtänkt eftersom man uppfattar den som en mycket tydligare reglering för att undvika diffusa krav på motprestationer. För att undvika oklarheter och skapa förutsättningar för reciprocitet både presenteras och förmedlas ibland därför ekonomiskt stöd som lån och inte som önskemål om att få pengar utan uttalade krav på motprestationer.⁷ Sedan hör det till saken att många lån från föräldrar till barn de facto blir till gåvor genom att de efterskänks. Hursomhelst talar det frekventa inslaget av lån för att man även fortsättningsvis bör inkludera sådana i undersökningar av finansiellt stöd inom ramen för t. ex. levnadsnivåundersökningarna (se Espvall & Dellgran 2006a).

Reciprocitet i förändring

Även om det finns mycket som talar för att

det finns en utbredd solidaritet i familje- och nätverksrelationer om att man bör hjälpa och stödjare varandra är det rimligt att anta att innebörden av detta förändras över tid. Detta gäller såväl på ett mer strukturellt som individuellt plan i takt med att generella relationsmönster respektive enskilda relationer förändras. Kunskapen om de sociala nätverkens dynamik och successiva förändringar på båda dessa nivåer är dock förhållandevis liten. Även om vi genom välfärdsmätningarna (ULF och LNU) kunnat studera förändringar på aggregerad nivå under drygt tre decennier, har vi liten kunskap om vilka faktorer som aktualiserar förändringar i relations- och stödmönster och hur dessa förändringar faktiskt går till, t. ex. på vilka grunder människor inkluderar och exkluderar personer i sina sociala nätverk eller hur villkoren för att ge och ta emot stöd varierar med ändrade levnadsförhållanden (Espvall & Dellgran 2006a).

I den modell som här presenterats har retrospektiva, nutida och prospektiva aspekter beskrivits som en interaktiv och cirkulär process. Framställningen av stödutbytesprocessen ligger i linje med stora delar av forskningen som definierar socialt stöd som något som sker i kontinuerliga utbytesprocesser. Men till skillnad från den gängse ansatsen där utbytesprocessen förutsätts inkludera långvariga och stabila relationer, menar vi att förhandlingsansatsen öppnar möjligheten att också studera relationer som förändras drastiskt. Till följd av skilsmässor, sjukdomar eller konflikter kan ingångna förpliktelser kring ansvar och åtaganden förändras hastigt och radikalt. Forskningen har på den här punkten t.ex. påvisat stora skillnader mellan det stöd som människor tror att man potentiellt har tillgång till och det som man faktiskt får när det väl gäller. Inte minst har detta uppenbarats när det gäller känslomässigt stöd i samband med sjukdomar eller kriser, vilket kan förklaras på olika vis (se vidare t. ex. Dunkel-Schetter & Bennet 1990).

En viktig slutsats som kan dras är att ekonomiskt stöd inte bara är en fråga om ekonomiska

resurser. Snarare är resursfrågan bara en aspekt som, vid sidan av en rad andra villkor, blir avgörande för hur människor hjälper och stödjer varandra i det sociala nätverket. Detta talar för att den modell för förhandlingar av stöd som vi här har diskuterat inte begränsar sig till strikta ekonomiska uppgörelser, utan också är giltig när det handlar om andra former av informellt stöd. Vidare talar den komplexitet som utmärker interaktionistiska utbytesprocesser också mot tesen om att välfärdspolitiska arrangemang automatiskt skulle tränga ut eller äventyra informell stödsolidaritet. Sambanden mellan moderniseringens effekter, välståndsförbättringar och välfärdsstatligt försörjningsansvar genom t. ex. ett utbyggt socialförsäkringssystem å ena sidan, och informella stödsystem å den andra, är långt mer komplicerade än så. Detta innebär inte att de kulturella normer som människor införlivat via välfärdspolitiken saknar betydelse, men hur är mer osäkert. En orsak till denna osäkerhet är att dessa normer sällan är entydiga; i den svenska välfärdspolitiken finns å ena sidan en stark norm om autonomi och självförsörjning (att inte ligga andra till last), och å den andra en betoning på kollektivt ansvarstagande och solidaritet. Men en sak kan vi slå fast: det är långt ifrån självklart att vem som helst, när som helst, kan räkna med vilket stöd som helst, från vem som helst till vad som helst.

Referenser

- Akiyama, H., Antonucci, T.C., & Campbell, R. (1990) Rules of support exchange among two generations of Japanese and American women. In: Sokolovsky, J. (Eds.) *Growing old in different societies*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Antonucci, T.C. (1985) Personal characteristics, social networks and social behavior. In: Binstock, R.H. & Shanas, E. (Eds.) *Handbook of aging and the social sciences* (2nd ed., pp 94-128). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Antonucci, T.C. & Jackson, J.S. (1990) The Role of Reciprocity in Social Support. In: Sarason, B.R., Sarason, I. G. & Pierce, G.R. (Eds.) *Social Support: An interactional View*. New York: John Wiley & Sons.
- Attias-Donfut, C. & Arber, S. (2000) Equity and solidarity across the generations. In: Arber, S. & Attias-Donfut, C. (Eds.) *The Myth of Generational Conflict*. London och New York: Routledge.

⁷ Frågan, inte minst formulerad inom den ekonomiska antropologin, är om inte alla former av gåvor genom historien och i olika kulturer, oavsett de ges inom familjen eller inom andra sociala grupper, bär på implicita krav på någon typ av motprestation, eller som Williams (1995) rubricerar sin artikel: "There Are No Free Gifts!"

- Beck, U. (1998) The Cosmopolitan Manifesto. *New Statesman* 127, 28-31.
- Bengtson, V.L. (2001) Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage and Family* 63, 1-16.
- Bengtson, V., Giarrusso, R., Mabry, J.B., & Silverstein, M. (2002) Solidarity, Conflict, and Ambivalence: Complementary or Competing Perspectives On Intergenerational Relationships. *Journal of Marriage and Family* 64, 568 – 576.
- Bihagen, E. (2000) *The significance of class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden*. Department of Sociology, Umeå universitet.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bäck-Wiklund, M. & Johansson, T. (2003) *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Castells, M. (1999) *The Power of Identity. The information age: Economy, Society and Culture*. Massachusetts and Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Coleman, J.S. (1990) *Foundations of social theory*. Harvard: Harvard University Press.
- Connidis, I.A. & McMullin, J.A. (2002) Ambivalence, Family Ties, and Doing Sociology. *Journal of Marriage and Family* 64, 594 -601.
- Connidis, I.A. & McMullin, J.A. (2002) Sociological Ambivalence and Family Ties: A Critical Perspective. *Journal of Marriage and Family* 64, 558 - 567.
- Dellgran, P. (1992) *Socialpolitikens ambitioner eller de fattigas strategier? Om kommunala skillnader i ungdomars socialbidragstagande*. Lic. avh. Rapport 1992:3, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Dellgran, P. & Espvall, M. (2006) In the shadow of the welfare state. Prevalence and variations of financial support in Sweden (kommande).
- Dunkel-Schetter, C. & Bennett, T.L. (1990) Differentiating the Cognitive and Behavioral Aspects of Social Support. In: Sarason, B.R., Sarason, I.G. & Pierce, G.R. (Eds.) *Social Support: An interactional View*. New York: John Wiley & Sons.
- Espvall, M. Borell, K. & Johansson, R. (2001) Att förhandla i underläge – en studie av kvinnor med diffusa muskelsmärter. *Nordisk Socialt Arbet* 2, 107-118.
- Espvall, M. (2001) *Liksom vinden under fågelns vingar. Om kvinnors nätverksrelationer i utsatta livssituationer*. Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet. Diss.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2005) Det sociala nätverkets kapaciteter – informellt ekonomiskt och materiellt stöd. *Sociologisk forskning* 2, 47- 65.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2006a) ULF:s sociala sida. Om socialt stöd och sociala nätverk i levnadsnivåundersökningarna. *Socialvetenskaplig tidskrift* 1, 3-18.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2006b) Reciprocity and conflicts in financial support (kommande).
- Esping-Andersen, G. (2000) Interview on Postindustrialism and the Future of the Welfare State. *Work, Employment and Society* 14, 757-769.
- Etzioni, A. (1995) *The Spirit of Community*. London: Fontana Books.
- Finch, J. & Mason, J. (1991) Obligations of kinship in contemporary Britain – is there normative agreement. *British Journal of Sociology* 3, 345-367.
- Finch, J. & Mason, J. (1993) *Negotiating Family Responsibilities*. London: Routledge.
- Folgheraiter, F. (2000) Reciprocity and Social Work: A relational Way of Well-Being. *Sociologia e Politiche Sociali* 3, 119-153.
- Fritzell, J. & Lennartsson, C. (2005) Financial transfers between generations in Sweden. *Aging & Society* 25, 1-18.
- Fukuyama, F. (2000) *Social capital and civil society*. IMF Working Paper, IMF.
- Gardberg Morner, C. (2003) *Självständigt beroende. Ensamstående mammors försörjningsstrategier*. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Diss.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in Late modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1992) *The transformation of intimacy: sexuality, love, and eroticism in modern societies*. Stanford: Stanford University Press.
- Halleröd, B., Marklund, S., Nordlund, A. & Stattin, M. (1993) Konsensuell fattigdom – en studie av konsumtion och attityder till konsumtion. *Umeå Studies in Sociology* no. 104, Umeå universitet.
- Hjort, T. & Salonen, T. (2000) *Knapphetens boningar. Om fattiga barnfamiljers boende och ekonomi*. Rapport, Socialhögskolan, Lunds universitet.

- Jamieson, L. (1998) *Intimacy: Personal relationships in modern societies*. Oxford: Polity Press.
- Jamieson, L. (1999) "Intimacy Transformed? A Critical Look at The Pure Relationship." *Sociology* 13, 477 – 494.
- Katz, R., Daatland, S.O., Lowenstein, A., Bazo, M.T., Ancizu, I., Herlofson, K. Mehlhausen-Hassoen, D. & Prilutzky, D. (2003) Family Norms and Preferences in Intergenerational Relations: A Comparative Perspective. In: Bengtson, V L. & Lowenstein, A. (Eds.) *Global Aging and Challenges to Families*. New York: Walter de Gruyter Inc.
- Kelly, G. A. (1970) A brief introduction of personal construct theory. In: Bannister, D. (Eds.) *Perspectives in Personal Construct Theory*. London: Academic Press.
- Kelly, G. A. (1955/1990) *The Psychology of Personal Constructs*. New York: Norton.
- Kohli, M. (1999) Private and public transfers between generations: linking the family and the state. *European Societies*, 1, 81-104.
- Kohli, M. & Künemund, H. (2003) Intergenerational Transfers in the Family. In: Bengtson, V L. & Lowenstein, A. (Eds.) *Global Aging and Challenges to Families*. New York: Walter de Gruyter Inc.
- Leira, A. (1999) Family Change: Policies, Practice and Values. Introduction. *Comparative Social Research* 18, 1-29.
- Litwak, E., Silverstein, M., Bengtson, V L. & Wilson-Hirst, Y. (2003) Theories about Families, Organizations, and Social Support. In: Bengtson, V L. & Lowenstein, A. (Eds.) *Global Aging and Challenges to Families*. New York: Walter de Gruyter Inc.
- Mack, J. & Lansley, S. (1985) *Poor Britain*. London: George Allen and Unwin.
- Mau, S. (2004) Welfare Regimes and the Norms of social Exchange. *Current Sociology* 52, 53-74.
- Messeri, P., Silverstein, M. & Litwak, E. (1993) Choosing optimal support groups: Review and reformulation. *Journal of Health and social Behavior* 34(20):122-137.
- Miles, M. B. & Huberman, A. (1994) *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Mingione, E. (Eds.) (1996) *Urban Poverty and the Underclass*. Oxford: Blackwell.
- Nyman, C. & Evertsson, L. (2005), 'Difficultés liées à la négociation dans la recherche sur la famille: un regard sur l'organisation financière des couples suédois'. *Enfances, Familles, Générations*, Juin, nr. 2.
- O'Connor, J.S. (1996) From Women in the Welfare State to Gendering Welfare State Regimes. *Current sociology* 44, 1-124.
- Pfau-Effinger, B. (1999) Change of family policies in the socio-cultural context of European Societies. *Comparative Social Research* 18, 135-159.
- Putnam, R.D. (1993) *Making democracy work*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000) *Den ensamme bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Angered: Elanders Graphic Systems AB.
- Rothstein, B. (2001) Social Capital in the Social Democratic Welfare State. *Politics and Society* 2, 207-41.
- Salamon, L. & Sokolowski, S. (2003) Institutional Roots of Volunteering. In: L. Dekker & P. Halman (Eds.) *The Values of Volunteering: Crosscultural Perspectives*, 71-90. New York: Kluwer Publishers.
- Snel, E. & Staring, R. (2001) Poverty, migration, and coping strategies: an introduction. *European Journal of Anthropology* 38, 7-22.
- SOU 1999:137 *Hälsa på lika villkor – andra steget mot nationella folkhälsomål*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2000:3) *Välfärd vid vägskalet*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2000:41) *Välfärd, ofärd och ojämlikhet*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2001:54) *Ofärd i välfärden*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Spicker, P. (1994) Understanding Particularism. *Critical Social Policy* 13, 5-20.
- Stewart, V. & Mayes, J. (1998) *Enquire Within TM Evaluation Tutorial*.
- Stevens, E.S. (1992) Reciprocity in Social Support: An Advantage for the Aging Family. *Families in Society* 73, 533-41.
- Strauss, A. (1978) *Negotiations. Varieties, Contexts, Processes, and Social Order*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Stoloff, J. A., Glanville, J. L. & Bienenstock, E. J. (1999) Women's participation in the labour force: The role of social networks. *Social Networks* 21, 91-108.

Sørensen, A. (1999) Family Decline, Poverty, And Social Exclusion: The Mediating Effects of Family Policy. *Comparative Social Research* 18, 57-78.

Uehara, E.S. (1990) Dual Exchange Theory, Social Networks, and Informal Social Support. *American Journal of Sociology* 96, d521-57

Uehara, E.S. (1995) Reciprocity Reconsidered:

Gouldner's 'Moral Norm of Reciprocity' and Social Support. *Journal of Social and Personal Relationships* 4, 483-502.

Williams, H. A. (1995) There Are No Free Gifts! Social Support and the need for Reciprocity. *Human Organizations* 4, 401-409.

Det sociala arbetets historia – en kunskapsöversikt

Av Hans Swärd

Nyligen har David Wagner, som är professor i socialt arbete och sociologi i USA, skrivit en uppmärksammad bok, nämligen *The Poorhouse. America's Forgotten Institution* (2005). Det är intressant läsning om en institution och ett sätt att behandla fattiga människor.

Den gamla institutionsvården kan i dag väcka olika känslor. En del kan nog hålla med om att vi inte vill ha tillbaka de gamla fattighusen med dess stigmatisering och kontroll av de fattiga, ordningsreglerna och förbuden, och inte minst de känslor av beroende, att ligga till last, fattigskam osv som dessa institutioner framkallade. Vi tycker kanske att det är bra att vi lämnat den mörka "fattighustiden" bakom oss och att vi i dag behandlar de fattiga på ett bättre och värdigare sätt.

Men det finns också en del som menar att de gamla institutionerna inte var så förkastliga. Även om inte fattighusen brukar nämnas, så frågar vi oss ibland om inte de gamla ålderdomshemmen hade sina fördelar, med tanke på att gamla i dag skall bo kvar i sina egna hem så länge som möjligt. Det har ibland fått till konsekvens att de gamla i dag blir isolerade och ensamma i sina lägenheter och endast får korta besök av hemtjänsten och en del glöms bort och missköts. För att ta ett helt annat exempel finns det också de som i den svenska kriminalvårdsdebatten förespråkar en återgång till de gamla ungdomsfängelserna, som de menar var en tydlig och konsekvent åtgärd i jämförelse med dagens brist på konsekvens i åtgärdssystemet för unga brottslingar.

bok var att han ville problematisera vår benägenhet att anse att det antingen var bättre eller sämre förr. Tänk om det inte är så enkelt och kategoriskt? Wagner ville utgå från en historisk institution som i dag är impregnerad av olika föreställningar, ofta av negativt slag, och se vad den faktiskt innehöll när det gäller ordningsregler och hur institutionslivet kunde gestalta sig och vilka funktioner den fyllde i ett helt annat samhällssystem. Det har skett förändringar sedan fattighusens tid. Vi har fått andra ordningsregler i dag, för att ta ett exempel. Institutionerna behöver t ex inte förbjuda de fattiga att spotta på golven eller kräva renlighet när vi fått toaletter och duschar, och utrotat löss, TBC och andra sjukdomar. Det är annorlunda i dag. Men vad händer om vi jämför fattighusen med en sådan moden institution som härbärgen för hemlösa, som fått en renässans och återuppstått i land efter land? Visserligen heter de i dag inte fattighus och knappast inte heller härbärgen, utan har andra namn som t ex lågtröskelboenden. Men om man granskar vad som döljer sig bakom dessa boenden, och jämför deras regler och rutiner med dem som gällde för de gamla fattighusen, vad får vi för resultat då?

Att ordningsreglerna i fattighusen var hårda vet vi av efterlämnat material och de är sannolikt inte lika stränga i dag. Men hade man möjligheter att följa reglerna i praktiken på de gamla institutionerna? Har man inte större möjligheter att följa ordningsreglerna på dagens institutioner, med mer personal och bättre teknik, t ex kameraövervakning och metalldetektorer på en del av de nya härbärgena? Blir då skillnaderna i slutändan så stora?

Och hur är det med matordningen? En del institutionsforskare har slagits av att man

ofta var noga med matordningen på de gamla institutionerna. Så är det inte alltid på dagens härbärgen, men det har också blivit lättare för människor att få mat t ex på hamburgerbarer som är öppna nästan dygnet runt. Hemlagad mat eller snabbmat, vilket är bäst för de fattiga? Wagner menar också att fattighusen och härbärgena hade helt olika funktioner i helt olika samhällssystem.

Så här kan man hålla på att resonera fram och tillbaka och ju mer man problematiserar det empiriska materialet, desto osäkrare blir man som läsare om de hemlösa på dagens härbärge har ett så mycket tryggare liv än vad de intagna hade på fattighusen? På de fattighus som Wagner har studerat slapp de intagna att lämna institutionen varje morgon och söka logi på nytt på kvällen, boendet var ofta inte tidsbegränsat som det är på dagens härbärgen, de slapp visitering, hade i vissa fall egna rum, fick lagad mat o s v.

Wagner är inte ute efter att idyllisera fattighusen. De var verkligen ingen idyll. Vad han vill är att vi med hjälp av vår historia problematiserar dagens institutioner efter att noggrant ha tagit reda på både hur det såg ut på de dåtida institutionerna och hur det ser ut på dagens härbärgen. De frågor som man som läsare ställer sig är dock om det har blivit så mycket humanare och bättre om vi tar hänsyn standardförändringar och förändrad syn på bostadens betydelse. Nu kan man kanske hävda att boendet på dagens härbärgen är tillfälligt. Sådan är tanken. Verkligheten är dock en annan. Vi vet av forskningen, från Sverige och andra länder, att gästerna blir kvar under långa tider. Hur kan vi då tillåta de nya härbärgena samtidigt som vi fördömer de gamla fattighusen, frågar man sig som läsare? Ja, det är en bra fråga att ställa sig, enligt författaren till boken. Och det är sådana frågor vi kan ställa i socialt arbete om vi läser och sätter oss in i välfärdens, socialpolitikens och det sociala arbetets historia. Det förflutna kan alltså ge perspektiv på samtiden och hjälpa oss att problematisera det närvarande. Men det finns också många andra skäl för oss att bättre lära känna vår historia.

Att lära känna sin historia är att lära känna sig själv. Uttrycket är gammalt men har fått ny aktualitet i dag. Delar av socialtjänstens verksamhet i Norden, t ex politikerinflytandet, vårdtvånget, anstaltsplaceringarna, kan te sig ganska obegripliga om vi jämför med hur

situationen ser ut i andra länder och om vi inte vet hur de vuxit fram eller känner de etiska och moraliska överväganden yrkesgruppen har ställs inför vid olika tidpunkter. Att känna det förflutna kan också vara ett sätt att undvika att göra om samma misstag som gjorts tidigare och att lära sig något av tidigare erfarenheter.

Kraven, inte minst inom socialt arbete, om att yrkesutövningen skall baseras på vetenskaplig kunskap och att interventioner skall evidensbaseras och utvärderas kräver att socialarbetarna har en god kunskap om t ex olika metodens bakgrund och verkan.

Ett ökat intresse

Runt om i världen tycks intresset för modern socialhistoria öka. De senaste decennierna har det utkommit en rad doktorsavhandlingar, rapporter och böcker som behandlar olika aspekter av välfärd, socialpolitik och socialt arbete. En del klassiska studier om socialt arbete och sociala förhållanden trycks i nya upplagor. T ex har Howard S. Beckers klassiska skrift *Outsiders* just utkommit på svenska under titeln *Utanför* på Arkiv förlag och det lilla förlaget Egalité håller på att ge ut Nels Andersons klassiska hemlöshetsstudie från 1923 *The Hobo. The Sociology of the Homeless Man*. På svenska kommer den att heta *Hobon* och förses med förord av antropologen Oscar Andersson.

De nya studierna, som kommit under senare år, fyller många luckor, ger en delvis ny bild av förhållanden i det förflutna, och innebär mycket spännande och intressant läsning.

Forskningsområdet är dock något snårigt till sin natur och det är inte helt lätt att få en översikt av eller kännedom om alla skrifter, eftersom en del trycks i små upplagor och knappast fått någon vidare spridning utanför akademien. Det är därför ett område som berättigar en kunskapsöversikt.

Nu är bilden av vår historia aldrig särskilt entydig och det förekommer alltid en kamp om sanningen. Det finns också många konkurrerande intressen som vill beskriva det förflutna på sitt sätt. Ute i världen tar stora klientorganisationer initiativ till forskning och önskar få belyst hur utsatta människor behandlats i historien. Man vill också beskriva de egna organisationernas utveckling på ett visst sätt. De stora klientorganisationerna i USA har t ex tagit många sådana initiativ och ett svenskt

exempel är boken om R-förbundens historia, *När botten stack upp. Om de utslagnas kamp för frihet och människovärde*, (2004) (red. Monica Adamson, Lars Grip, Cecilia Modig och Hans Nestius), där man varnar för en historielöshet när det gäller att beakta de utsattas livsvillkor när beslutsfattarna drar upp riktlinjer och planerar framtiden för de "instängda, tystade och utslagna".

Professioner och institutioner har av olika skäl ett intresse av att ge sitt perspektiv på det förflutna. Forskningen har sina problem. Forskning som har relevans för vårt område bedrivs inom olika discipliner, som socialt arbete, statsvetenskap, historia, idéhistoria, ekonomiska historia o s v. Forskarna refererar inte alltid till kollegor inom andra discipliner eller bygger vidare på de kunskaper som redan finns, varför det förekommer en del resultat som kan upplevas som upprepningar även om de tolkas utifrån sina discipliners teorier och perspektiv.

Det sociala arbetets och välfärdens historia är dessutom inte en gång för alla given. Den måste ständigt skrivas om och erövas efter nya forskningsrön och förstås enligt rådande tidsanda. Varje generation har förmodligen ett behov av att tolka det förflutna utifrån sina egna erfarenheter. Det kan också motivera en genomgång och uppdatering av forskningsområdet.

Forskningsområdet är inte heller helt lättavgränsat. Dels är socialt arbete ett relativt nytt område. Själva begreppet socialt arbete uppkom i USA och Storbritannien vid förra sekelskiftet som en beteckning på nya ambitioner och spred sig också snabbt till Norden. Innan dess använde man sig av andra begrepp på de företeelser som vi i dag kallar socialt arbete. Tillkomsthistoria och oklarheter om begreppets innehåll har lett till olika uppfattningar om var i historien man skall förlägga uppkomsten och vilka rötter och förelöpare som det sociala arbetet anses ha.

Dels hade begreppet, när det tillkom, ett något annat innehåll och en vidare betydelse än vad det har i dag och gränserna mellan olika områden som vi i dag kallar välfärd, socialpolitik, socialt arbete o s v var ganska flytande. Dessa tänkesätt återspeglas naturligtvis i beskrivningarna av vår historia. Det sociala kunskapsfältets flytande gränser ger dock området en extra spänning och dynamik.

Några dimensioner

För att ge en första översikt över forskningsfältet skall jag utgå från några dimensioner. De är inte vare sig tydligt avgränsade eller utesluter varandra. Men de visar att välfärdens, socialpolitikens och det sociala arbetets historia kan skrivas på olika sätt. Det finns alltså inte ett sätt utan många.

Trygghet eller tvång

Historikern Klas Åmark hävdar i artikel, "Trygghet och tvång – två teman i aktuell nordisk välfärdshistorisk forskning" (2004), att det finns en spänning i dagens välfärdsforskning mellan trygghetstemat och tvångstemat. Enligt trygghetstemat beskrivs framväxten av välfärden som "en reformistisk framgångssaga", där ett alltmer omfattande trygghetssystem byggts upp och garanterar medborgarnas välfärd. Det är beskrivningar av hur socialförsäkringssystem byggts upp, hur socialpolitiska system kommit till och hur de fungerar i internationell jämförelse. Mycket av den tidigare komparativa välfärdsforskningen sorterar Åmark in under detta tema. Med hjälp av Åmarks logik skulle vi kunna placera de breda och översiktliga beskrivningarna av hur socialt arbete utvecklats i olika välfärdsmodeller i denna kategori.

Tvångstemat följer en mer välfärdskritisk forskningstradition som fokuserar på hur välfärdsstaten använt makt mot fattiga och utsatta. Inte sällan har Michel Foucault och hans maktanalyser av vansinnets, fängelsernas och sexualitetens historia inspirerat forskarna. Forskare som studerat socialt arbete har talat om maktfulla möten mellan system och klient, symboliskt våld, paternalistiska inslag osv. och man har visat hur myndigheterna förvandlat sociala problem till personliga karaktärsdefekter genom det sociala arbetets historia. Också genusteorin har lett till ett kritiskt förhållningssätt till de välfärdsoptimistiska beskrivningarna av välfärdsstaten. Kvinnliga forskare hävdar t ex att välfärdsmodellerna utgår från en manlig norm (mäns lönearbete) och inte infångar mäns och kvinnors olika positioner i förhållande till markanden, staten och familjen. Några kvinnoforskare har därför arbetat med helt nya

typologier och menar att socialt arbete som har varit ett så typiskt kvinnligt yrke inte enbart skall förstås på männens villkor.

Kontinuitet eller förändring

Tonvikten har lagts på antingen kontinuitet eller förändring. I första fallet ses utvecklingen som en lång kontinuerlig process där forskarna försöker att fånga in de stora dragen i en lång utveckling. I andra fallet har författarna tagit fasta på kritiska skeenden eller perioder i utvecklingen som anses ha inneburit något slags brott. De långa perspektivens beskrivningar är ganska ovanliga i dag och många av studierna som jag behandlar i denna artikel tar fasta på kritiska skeenden eller brott. Ett sådant brott i utvecklingen som många av de nya doktorsavhandlingarna behandlar är övergången från 1800-talsfilantropin till 1900-talets välfärds-samhälle i Norden. Denna utveckling gav förutsättningar för en tjänstemannabaserad socialtjänst med kommunerna som huvudmän. Forskningsresultaten från senare år hjälper oss att förstå hur den sociala frågan formulerades i samhällsdebatten under 1800-talet och hur olika insatser diskuterades i form av socialpolitik, socialt arbetet, social utbildning och socialvetenskap för att antingen lösa eller förstå problemen. Framför allt har decennierna runt förra sekelskiftet (perioden 1850 – 1930) väckt intresse. Vi har tidigare haft ganska ofullständiga kunskaper om denna tid och framför allt har de många kvinnoinitiativen inte uppmärksammats så mycket.

Strukturer, mekanismer, idéer, organisationer, professioner, personer och tekniker

Historiska processer är ofta sammansatta och hopflätade. Det går inte på något enkelt sätt att besvara frågan varför socialt arbete övergick från att huvudsakligen ha varit ett kall till att bli ett yrke. Mycket enkelt uttryckt har det naturligtvis att göra med strukturella förhållanden i samhället och att villkoren under industrialismen förändrade förutsättningarna för jordbrukarsamhällets omsorgsmodeller som inte längre fungerade under de nya villkoren. Men det har också att göra med en rad andra förhållanden som statsmaktens utveckling,

olika organisationers tillkomst som ställde krav på förändringar och inte minst på de nya idéer som utvecklades. Utvecklingen har också att göra med hur inflytelserika socialreformatorer och deras organisationer såg på den sociala frågan och dess hotbilder, hur idéspredning och vetenskapliga ideal och maktförhållanden såg ut vid denna tid. Forskarna utgår från lite olika perspektiv i sina analyser, en del betonar strukturer och grundläggande förutsättningar, andra aktörer och deras idéer.

Som grundläggande förutsättningar för socialt arbete brukar en del forskare tala om olika konstituerande dimensioner, d v s förhållanden som haft betydelse för 1800-talets och det tidiga 1900-talets åtgärds politik och gav en ny innebörd åt och nya förutsättningar för den moderna socialpolitiken och det sociala arbetet (t ex Donzelot 1979, Villadsen 2004, Sunesson 2002, 2003).

En konstituerande dimension som brukar nämnas är framväxten av de nya vetenskaperna – t ex psykologi, pedagogik och medicin/hygien – som med rötter i upplysningstiden höll på att skapa en ny syn på människan. Individens sågs nu som möjlig att förändra på ett annat sätt än tidigare. En annan dimension är något som forskarna kallar för framväxten av "det sociala". Det sociala är en abstrakt konstruktion och ett sätt att tänka i de industrialiserade västländerna. Många forskare förlägger uppkomsten till tiden mellan franska revolutionen och en bit in på sekelskiftet 1900.

Det sociala anses som en nödvändighet för att kunna vidareutveckla idéer om hur man mer systematiskt skulle komma tillrätta med fattigdom och andra sociala problem. I dag tar vi det *sociala* i begrepp som *socialvetenskap*, *sociala problem*, *sociala missförhållanden*, *socialpolitik* och *socialt arbete* och *social barnavård* som självklara. Men så har det inte alltid varit. För att utveckla ett tänkande omkring det sociala var man tvungen att överskrida de äldre juridiska och ekonomiska tankestrukturerna. Och först genom att man preciserade det *sociala* definierades också ett fält för reformverksamheter, ett område för utbildning och professionell utveckling och socialvetenskaplig kunskap.

En tredje dimension är de olika lagar som tillkom runt förra sekelskiftet eller som var en uppdatering av äldre lagar. De var ett svar på

den sociala frågan i de västerländska staterna under 1800-talet. Exempel är lagar mot barnarbete, nya fattigvårdslagar, barnavårdslagar som gav samhället rätt att ingripa om barn för illa eller misskötte sig osv. I Sverige handlar det t ex om de första barnavårdslagar som trädde i kraft 1903, 1918 års fattigvårdslag och 1913 års alkoholistlag. Det är lagar som i sina grundfundament fortfarande är giltiga i dag.

Även om man kan tala om grundläggande förhållanden och konstituerande dimensioner för tillkomsten av socialt arbete kan vi inte heller, enligt andra forskare, glömma bort att det är olika organisationer, professioner och enskilda personer som inom ramarna för de strukturella förutsättningarna utvecklat ett tänkande och olika tekniker för att komma tillrätta med sociala problem och för att utveckla det vi i dag kallar socialt arbete. De tar istället fasta på dessa aspekter.

Forskarna har alltså lite olika uppfattningar om vad man skall lägga tyngdpunkten på i de historiska beskrivningarna. En del forskare har koncentrerat sig på de strukturella förutsättningarna för att ett modernt socialt arbete skulle växa fram. Andra lägger tonvikten på mekanismer och konstituerande dimensioner eller den idéhistoriska utvecklingen. Åter andra beskriver organisationer, professioner, personer, eller tekniker. Tillsammans ger de en intressant helhetsbild.

De undersökningar som presenteras i det följande har alla lite olika perspektiv och belyser de olika dimensioner som presenteras ovan. Först kommer några översikter som belyser en längre kontinuerlig utveckling, och sedan studier av tidsperioder som inneburit ett brott i utvecklingen och de problem som diskuterats då. En del av studierna kan sorteras in under frivilligtemat – andra under tvångstemat. Framför allt presenterar jag studier som kommit efter 2000, men använder en del äldre studier som referens.

Översikter och välfärdsmodeller

De breda översikterna av utvecklingen av socialt arbete i olika länder kan enligt Åmarks logik föras till trygghetstemat. Sådana översikter är inte så lätta att göra, i alla fall om man vill anlägga ett bredare internationellt perspektiv.

En av de mest internationellt tongivande

forskarna och läroboksförfattarna i socialt arbete är utan tvekan den brittiske professorn Malcolm Payne, vars böcker tillhör de mest spridda och välkända böckerna i socialt arbete i världen. Förutom sina böcker om modern teoribildning i socialt arbete har han också gett ut en bok om det sociala arbetets historia, *The Origins of Social Work. Continuity and Change*, (2005). Nu skall det sägas att Payne knappast har suttit i arkiven och grävt fram nya historiska fakta, utan han bygger på andra forskares resultat. Boken har han skrivit för att han fått många frågor om det sociala arbetets historia av sina studenter. Ämnet är dock ingalunda nytt för honom utan han har också i sina tidigare böcker gett sin syn på hur socialt arbete uppkommit eller konstruerats. Även om han inte kommer med så mycket nya fakta ger han en bred beskrivning av det sociala arbetets utveckling, som inte bara omfattar det praktiska sociala arbetet utan också hur kunskapsbildning och forskning utvecklats och hur utbildning och träning av socialarbetare har gått till. Exempelvis gör han en förteckning över viktiga forskningsprojekt i socialt arbete sedan 1940-talet och fram till i dag.

Payne är knappast rädd för att sticka ut hakan och både i denna och sina övriga böcker varnar han för effekterna av en slags kulturell imperialism som de rika och utvecklade länderna står för när man förutsätter att den historiska utvecklingen och tongivande idéer i socialt arbete i de egna länderna också är tillämpliga på icke-västerländska länder. I den nya boken återkommer han till samma tema. Han menar att många av de tongivande skrifterna om det sociala arbetets historia är författade av personer från USA, Europa eller Australien och att de beskriver det sociala arbetets historia utifrån de västerländska demokratiernas värdegrund. Beskrivningen av utvecklingen i andra typer av välfärdsregimer försummas därför och framställningarna saknar ofta ett egentligt internationellt perspektiv. Det för med sig flera problem. Dels är det lätt att dra slutsatsen att utvecklingen skulle vara lika i alla länder, trots olika kulturer och olika välfärdsmodeller. Dels får man aldrig några nya perspektiv på det egna sättet att arbeta på.

Även om utvecklingen i Storbritannien spelar en stor roll i Paynes beskrivning försö-

ker han att sätta in utvecklingen i ett vidare perspektiv. När det gäller utvecklingen i västländerna urskiljer han fyra olika traditioner, nämligen en liberal tradition som gäller för Storbritannien, USA och andra engelskspråkiga länder, en nordisk tradition som omfattar de nordiska länderna, en korporativ tradition som bland annat gäller Tyskland och en sydeuropeisk tradition som omfattar länder som Grekland och Italien. Härutöver behandlas utvecklingen i de gamla kommunistiska länderna, både före och efter kommunismens fall. Exempel redovisas från både Bulgarien, Kina och Estland. Payne försöker också att beskriva utvecklingen i utvecklingsländer och i länder som Japan, Korea och Taiwan.

Sättet att gruppera det sociala arbetet efter olika välfärdsmodeller är ingalunda nytt. Mest känd för oss svenskar är Walter Lorenz' (1994) bok *Social Work in a Changing Europe* som översattes till svenska i slutet av 1990-talet. Lorenz beskriver den europeiska utvecklingen och menar att det i denna går att urskilja fyra typer av socialt arbete i Europa.

Modellerna bygger vidare på den tankefigur som den danske sociologen Gøsta Esping-Andersen har utvecklat med inspiration från tidigare modelltänkare. Modellen presenteras bl a i boken *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990). Han menar att det inte bara i Europa utan i hela den moderna världen existerar tre typer av välfärdsregimer: en socialdemokratisk, en konservativ-korporativ och en liberal. Esping-Andersen använder bl.a. Sverige, Västtyskland och USA som fallbeskrivningar för att illustrera dessa olika regimer. De enskilda ländernas välfärd avgörs bl a av i vilken grad välfärden är offentlig eller privat, kommersiellt eller korporativt organiserad och han väger också in faktorer som sociala skillnader och social ojämlikhet.

De som har försökt att tillämpa modellresonemang på socialt arbete menar att grundläggande ideologier som t ex ett socialdemokratiskt eller liberalt synsätt också genomsyrar det sociala arbetets praktik. Det avgör t ex om det sociala arbetet är en offentlig uppgift, en uppgift för frivilligorganisationer eller bygger på marknadslösningar. Statens ansvar varierar i olika system, liksom skattetrycket och hur effektiva olika system är att bekämpa fattigdom eller skydda barn som far illa. Enligt denna

uppfattning finns det ett intimt samband mellan den generella välfärdsutvecklingen och det sociala arbetets utveckling och det sociala arbetet är en del av välfärdens och socialpolitikens utveckling.

Det finns en rad invändningar mot den här typen av modelljämförelser där man av naturliga skäl måste reducera mångfalden i olika systems socialpolitik till några få egenskaper som sedan jämförs. Och man har frågat sig om tänkandet kan tillämpas på historiska analyser. Kvinnliga forskare hävdar t ex att välfärdsmodellerna utgår från en manlig norm (mäns lönearbete) och inte infångar mäns och kvinnors olika positioner i förhållande till marknaden, staten och familjen. Några kvinnoforskare har därför arbetat med helt nya typologier. Ett nordiskt exempel är Anneli Anttonen (1998) som använder begreppen "socialförsäkringsstaten" och "den sociala servicestaten". Socialförsäkringsstaten är den del av välfärdsstaten som garanterar medborgarna en ekonomisk grundtrygghet. Den sociala servicestaten tillhandahåller social omsorg, d v s tjänster som barnomsorg och hemhjälp för äldre vilka har stor betydelse för kvinnors möjligheter att förvärvsarbeta. Enligt Anttonen är det endast de skandinaviska länderna som kan kallas sociala servicestater.

Andra har ifrågasatt om det verkligen finns något självklart samband mellan socialpolitiska välfärdsmodeller och allt det sociala arbete som bedrivs. Ivar Lødemel (1997) som har undersökt socialbidrag, talar om "welfare regimes" och "poverty regimes". Komparativa studier av socialbidragssystemen visar att skillnaderna mellan olika välfärdsmodeller i detta avseende är mindre än man skulle föreställa sig och i konkreta variabler som ersättningsnivåer i relation till inkomstförlust närmar sig varandra hastigt. Lødemel (1997) använder begreppet "välfärdsparadox" om dessa fattigmodeller som tvärt emot den generella modellen bygger på behovs- och medelsprövning.

Det har också ifrågasatts om modellresonemangen är lika aktuella i dag som de har varit tidigare och i detta sammanhang är Harold Wilensky's konvergensteori av intresse (Wilensky 2002). Wilensky menar att strukturerna i de olika välfärdssystemen konvergerar, vilket innebär att de håller på att närma sig varandra. Ibland används uttrycket "välfärdsmix" för att beskriva hur många länder idag blandar ele-

ment från olika modeller (Abrahamson 2004). De socialpolitiska trygghetssystemen byggde från början på olika principer, men på grund av den demografiska utvecklingen och globaliseringsprocesser håller nationella skillnader på att suddas ut. Utrymmet för nationella åtgärder minskar i den allt mer globaliserade ekonomin, vilket även påverkar välutvecklade välfärdsstater som på grund av finansiella svårigheter och demografiska trender (bl a den åldrande befolkningen och dyra vårdkostnader) får svårigheter att klara sina åtaganden. Länderna tvingas till effektivisering och rationalisering och blir mer benägna att pröva nya lösningar. De ökande kostnaderna för vård och omsorg och en allt äldre befolkning har t ex inneburit en större benägenhet i de nordiska välfärdsstaterna att konkurransutsätta den kommunala sektorn och det offentliga välfärdsmonopolet. Den starka tilltron till staten som välfärdsproducent håller i dag med andra ord på att utmanas i Norden. Det finns en annan öppenhet för att människors behov av välfärd kan tillgodoses också på andra sätt än genom staten (läs familjen, frivilliga organisationer och marknaden), d v s att ansvaret för välfärden kan delas upp på olika aktörer.

Även om de socialpolitiska systemen och organiseringen av det sociala arbetet i flera avseenden fortfarande skiljer sig mellan olika länder, t ex huruvida socialarbetarna huvudsakligen är privat eller offentligt anställda, är det inte säkert att det har någon avgörande betydelse för hur arbetet utförs. Lipsky (1980) har uppmärksammat att "gräsrotsbyråkrater", d v s tjänstemän som har direktkontakt med medborgare i det dagliga arbetet som exempelvis socialarbetare, har en viss handlingsfrihet i hur de utför sitt arbete. I förhållande till sin ofta underordnade ställning i organisationen har socialarbetarna ganska stor möjlighet att påverka beslut i enskilda ärenden. Samtidigt tycks det finnas krafter som verkar i likformande riktning. Det sociala arbetet uppvisar på samma sätt som t ex skolsystemet eller polisen vissa gemensamma drag oavsett inom vilka välfärdsregimer de verkar. Aktörer som är verk samma inom ett visst fält tillägnar sig ofta ett liknande tanke- och arbetssätt genom idéöverföring och kunskapspridning via utbildningar och professionellt utbyte. Genom sådana processer formas gemensamma uppfattningar och antaganden om hur arbetet skall utföras. Socialt

arbete har sedan lång tid haft starka internationella organisationer och det har alltid funnits ett visst internationellt utbyte genom konferenser, tidskrifter och böcker mm. Det starka amerikanska inflytandet över socialt arbete i olika delar av världen har ofta påtalats, inte minst av Ulla Pettersson som jämfört utvecklingen av socialt arbete i Sverige och USA.

Jämförande studier

Vid sidan av de breda översikterna finns det studier som jämför utvecklingen i ett fåtal länder, vilka också skulle kunna föras till frivilligtemat i Åmarks typologi. Professor emerita Ulla Pettersson har skrivit en bok (*Socialt arbete, politik och professionalisering. Den historiska utvecklingen i USA och Sverige*, Natur och Kultur, Stockholm 2001) om hur socialt arbete utvecklats från slutet av 1800-talet fram till 2000-talets början i USA och Sverige, två länder med helt olik ekonomisk och social struktur. Pettersson menar att utvecklingen i USA haft stort inflytande på den svenska utvecklingen, vilket motiverar beskrivningarna av utvecklingen i de båda länderna. USA var tidigt ute när det gällde inrättandet av socialarbetarutbildningar och forskning i socialt arbete. Det amerikanska inflytandet har också varit betydande i västvärlden och när man här i Norden skulle inrätta socialarbetarutbildningar och införa forskning i socialt arbete var det naturligt att snegla på USA. Sverige har emellertid hela tiden legat långt efter. Särskilt påtagligt är det när det gäller att införa forskarutbildning och forskning i socialt arbete. De första professurerna i socialt arbete inrättades redan på 1920-talet i USA. I Sverige skulle det ta ytterligare 50 - 60 år.

Den metod som kallas casework och som fick stor spridning i USA har också haft betydelse i Sverige efter det att den på 1950-talet importerades hit. Pettersson har bearbetat ett stort antal tidskriftsartiklar, grävt i arkiv och privata samlingar, läst avhandlingar och böcker och genomfört intervjuer. Ulla Pettersson menar att det sociala arbetet i båda länderna har sina rötter i välgörenhetstraditionen och filantropin under 1800-talet. Filantropin i sin tur var ett svar på den sociala frågan och den oro som fanns för uppror och social oordning. Även om det fanns lite olika sätt att möta och bekämpa problemen fanns det också stora

likheter i sättet att definiera dem och utveckla interventionstekniker. Misstänksamheten mot offentlig verksamhet har dock varit mycket större i USA, medan lagstiftning och offentligt organiserat socialt arbete haft en större acceptans i Sverige. Vålgörenhetsarbetet utfördes främst av kvinnor både i USA och Sverige.

År 1899 skrev Mary Richmond sin första bok *Friendly Visiting among poor* som handlar om de problem som vålgörenhetsarbetarna kunde möta vid sina hembesök. Råden i boken hade stora likheter med råden i den litteratur om hembesök som kom ut i Europa och lästes av de svenska filantroperna. Richmond var också drivande i att få fram en socialarbetarutbildning. De viktigaste av hennes böcker var förmodligen *Social Diagnosis* från 1917 där hon introducerar caseworkmetoden i lärobokssammanhang och använder begreppet "klient" för första gången – ett begrepp som hon hämtat från juridiken – och *What is Social Case Work?* från 1922. De metoder hon förespråkade var en individualiserad teknik där socialarbetarna noggrant skulle utreda problem och värdera insamlad information, ställa diagnoser, ordinera åtgärder och följa upp hur de verkade.

Viktigt för det sociala arbetets utveckling i USA var också settlementrörelsen och särskilt Hull House i Chicago som Jane Addams grundade 1889. Addams hade en helt annan syn på hur socialt arbete skulle bedrivas och var kritisk mot de metoder som Richmond hade utvecklat. Hon vände sig mot vålgörenhetsarbetarnas idéer om att anpassa de fattiga till medelklassens normer och värderingar. I boken *Democracy and social ethics* ger hon exempel på hur de fattiga utsattes för utredningar och förmaningar om att de borde arbeta. Rätteligen borde de i stället ha mötts av medkänsla och sympati. Addams menade att vålgörenhetsarbetarna aldrig förstod hjälpens disciplinära innebörd.

I Sverige fick Centralförbundet för Socialt Arbete stor betydelse för att etablera en offentlig diskurs i socialt arbete. Den svenska lösningen på de sociala problemen var att kräva lagstiftning, vilket innebar att det sociala arbetet här fick en mer byråkratisk än professionell prägel.

Intressant att notera är den tydliga koppling

som tidigt fanns mellan sociologi och socialt arbete i USA där båda grupperna ansågs syssla med samma företeelse, men med lite olika utgångspunkter. Pettersson menar att senare under 1900-talet kom en brytning mellan sociologin och socialt arbete i USA och man valde inriktning mot individuella snarare än samhällliga förklaringar av sociala problem.

Utvecklingen i USA var mycket mer dramatisk och kantad av en omfattande diskussion som under långa perioder under 1900-talet har saknats i Sverige. Utvecklingen i Sverige har gått i betydligt lugnare takt. 1960-talet var t ex en mycket turbulent period i USA.

Pettersson konstaterar att det är svårt att göra jämförelser eftersom situationen har varit så olika mellan de båda länderna. På senare tid kan man dock se att Sverige så sakta införlivar vissa drag som är lika de amerikanska med marknadslösningar och privatiseringar.

Professionaliseringssträvandena inom socialarbetarkåren var tydliga redan från början i USA. I Sverige ser situationen på detta område i dag ut ungefär som det såg ut i USA för 50 år sedan.

Genealogi

Genealogi betyder härkomst, generation, släkt. Enligt den danske forskaren Kaspar Villadsen, som har skrivit en doktorsavhandling om *Det sociale arbejdes genealogi. Om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker* (Hans Reitzels Forlag, 2004), skall genealogin ses som en problematisering av historien genom att den utgår från vissa punkter eller händelser och studerar sådant som diskurser, maktspel och strategier. Forskarna kan t ex studera hur olika interventionsfält för socialpolitik eller socialt arbete uppstår, eller hur olika metoder eller strategier växer fram. Metoden har kanske gjorts mest känd genom den franske idéhistorikern och filosofen Michel Foucault. Hans verk *Vansinnets historia under den klassiska epoken* (1986) är en illustration av ett okonventionellt sätt att skriva historia. Han intresserade sig för vissa aspekter, nämligen för hur samhället uteslöt vissa grupper ur gemenskapen under en lång tidsperiod. Det är inte en logisk utvecklingshistoria han beskriver utan snarare skillnader i synsätt mellan olika tidsperioder.

Villadsen beskriver det moderna sociala arbetet och spårar utvecklingslinjer från 1700-talets fattigpolitik och fattiglagar, genom det filantropiska arbetet under 1800-talet, 1960-talets välfärdspolitik och in i de senaste decenniernas postmoderna sociala arbete. Villadsen tycker sig se betydande likheter mellan 1800-talets filantropiska insatser och nutidens sociala arbete.

Den sociala frågan och filantropin

Den sociala frågan, tillkomsten av filantropin och utvecklandet av olika moraliska teknologier har uppmärksammats i flera studier. Flera av studierna inom detta område identifierar betydelsefulla brott i den historiska utvecklingen. Den sociala frågan blev central i samhällsdiskussionen under 1800-talet inte bara i Sverige utan också i Europa. I England, Frankrike och Tyskland började man på 1830-talet och framåt i allt högre tonarter att tala om *the social question*, *la question sociale* och *die soziale Frage*. Den sociala frågan sågs som ett grundläggande bekymmer i industrisamhället och problemen riskerade enligt många bedömare att hota fundamenten i samhällsordningen. Bakgrunden till diskussionen var den industriella omvandlingen och dess många sociala problem som nu i diskussionen kunde sammanfattas i ett enda slagkraftigt uttryck "den sociala frågan". Det gällde t ex befolkningsökningen under 1800-talet med åtföljande försörjningsproblem, inflyttningen till städerna och industrisamhällets förändrade relationer mellan arbetare och arbetsgivare. Bristen på billiga bostäder i de växande städerna, trångboddheten, inneboendesystemet, alkoholism, familjens sönderfall, barnarbete och olycksfall är exempel på problem som uppmärksammades och diskuterades intensivt.

I slutet av 1800-talet blev kritiken tydlig mot statens passivitet på det sociala området och bristen på sociala trygghetssystem. Det ledde också till en förändring i synen på orsakerna till sociala problem, hur man skulle lindra dess konsekvenser och vem som egentligen hade ansvaret för människors livssituation.

Utrymmet för filantropiska insatser ökade också i slutet av 1800-talet i storstäderna i Sverige, delvis genom en restriktivare kommunal fattigvårdspolitik. Problemen upplevdes alltså som stora och bland tidens socialreformatorer

fanns det behov av att finna mer rationella och effektiva metoder för att minska och helst förebygga nöden. Det fanns ett stort intresse för att diskutera sociala reformer. Som klangbotten i diskussionen fanns en rädsla för att fattigdom och nöd skulle kunna leda till uppror och revolutioner och en allmän försämring av befolkningmaterialet. Försoning och samarbete mellan samhällsklasserna uppfattades av liberala socialreformatorer som både mål och medel för den sociala reformverksamheten.

Linköpinghistorikern Staffan Förhammar behandlar svensk filantropidebatt vid förra sekelskiftet (*Med känsla eller förnuft? Svensk debatt om filantropi 1870-1914*, Almqvist Wiksell International, Stockholm, 2000). Den restriktiva fattigvårdsförordningen från 1871 skapade ett nytt utrymme för filantropin här i landet, samtidigt som tydligare krav började resas på att staten skulle ta ett större ansvar för människors välfärd. Det innebar att filantropin var omdebatterad. Förhammar har lagt ner ett stort arbete på att identifiera aktörerna i debatten om den sociala frågan decennierna kring sekelskiftet 1900. Vi får bli närmare bekantskap med de allmänfilantropiska föreningarna Allmänna Skyddsföreningen i Stockholm som bildades 1866, Föreningen för Vålgörenhetens Ordnande som bildades 1889, Centralförbundet för Socialt Arbete som bildades 1903 och ett antal föreningar för speciella filantropiska insatser. Författaren identifierar också vilka problem som filantropin ville engagera sig i, hur insatserna motiverades och framför allt kartlägger han den vetenskapliga filantropins tankar om hjälp till självhjälp och hur de behövande skulle fostras till ansvarstagande samhällsmedborgare.

Den brittiske ekonomen och moralfilosofen Thomas Chalmers verksamhet kom att få stor betydelse för viktiga idéer inom 1800-talsfilantropin. Chalmers ville lösa de sociala problemen med småskalighet och närhet mellan hjälpare och hjälpt. Klassantagonism skulle överbryggas och stor vikt fästes vid det personliga mötet och det personliga föredömet betydelse. Chalmers metod byggde på att personligt engagerade människor skulle arbeta frivilligt med de fattiga genom hembesök. En kravlös hjälp ansågs undergräva de fattigas moraliska begrepp och motverka hjälp till självhjälp. De

fattigas moral skulle förbättras. Göteborgsläkaren Charles Dickson hävdade t o m i debatten att den offentliga fattigvården borde begränsas eftersom den sågs som skadlig till skillnad från den hjälpverksamhet som bedrevs av den enskilda barmhärtigheten.

En viktig del i filantropins arbete blev att skilja på värdiga och ovärdiga fattiga. Det okritiska allmosegivarväsendet fördömdes i åtskilliga tonlägen i samhällsdebatten. Den franske författaren och politikern Alphonse de Lamarines devis om att "Allmosan dödar, arbetet ger liv" blev också ett slagord i den svenska filantropidebatten. De fattiga skulle fostras till arbetsvillighet, och deras moral skulle höjas och de fattiga skulle själva ta ansvar för sin situation. Många av argumenten känns igen i de senaste decenniernas diskussion om arbetslinjen i socialpolitiken.

Den vetenskapliga filantropin pekade för det första ofta på behovet av samordning av hjälpinsatserna. Det fanns vid förra sekelskiftet en väv av filantropiska föreningar, särskilt i Stockholm, och man antog att de hjälpsökande kunde "gå mellan" föreningarna och söka hjälp från flera organisationer samtidigt. För det andra betonade man vikten av att skaffa kunskap om fallen och att hjälpen skulle bygga på gedigna faktaunderlag. För det tredje betonades vikten av långsiktighet. Hjälpen skulle inte ges kortsiktigt utan ha mer långsiktiga pedagogiska effekter. För det fjärde kom alltmer behovet av utbildning för hjälparna att betonas vid förra sekelskiftet.

På denna punkt skedde också en märklig omsvängning inom filantropin. Från början betonades att hjälpinsatserna bäst skedde av engagerade frivilliga utan någon utbildning och utan inblandning av staten. Utbildning kunde t o m döda engagemanget eller släcka filantropins brinnande låga. Vid förra sekelskiftet kom en social utbildning att stå högt på dagordningen. För det femte betonades värdet av information, statistik, undersökningar och vetenskap. De tidiga sociala undersökarna trodde att den framtagna kunskapen i sig kunde leda till sociala förändringar.

I samband med folkpensionsbeslutet 1913 förlorade filantropin det tolkningsföreträde som man hade haft i debatten om den sociala frågan under många decennier. Folkpensionsreformen

var världens första generella socialpolitiska reform och en reform som de filantropiska intressena motsatte sig. De förespråkade istället individuellt behovsprövade insatser.

En helt ny avhandling, *Det villkorade tillståndet. Centralförbundet för Socialt arbete och liberal politisk rationalitet 1901-1921* (Uppsala Studies in history of Ideas nr 34, 2006), är författad av idéhistorikern Shamal Kaveh handlar om hur man i början av 1900-talet tänkte sig att man skulle göra arbetarna till medborgare samtidigt som man ställde en rad inträdeskrav på dem i form av skötsamhet. Med Kavehs ord tvingades de fattiga "normalisera sig för att få tillträde till de rättigheter som medborgarskapet gav löften om." (s. 251). Det villkorade tillståndet är ett sätt att beskriva att de fattiga måste uppfylla vissa villkor för att få medborgarskap. Det är en intressant och initierad avhandling om den tid då socialt arbete fick inträde i tänkandet i vårt land.

Utvecklandet av "det sociala" och nya moraliska teknologier

Idéhistorikern Frans Lundgren har skrivit en avhandling om moraliska teknologier för de farliga klasserna vid mitten av 1800-talet och hur dessa strategier tog sig uttryck i cellfängelset, den uppsökande fattigvården och bildningscirkeln (*Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Gidlunds förlag, Hedemora, 2003).

Angreppssättet är intressant och innovativt. Författaren kan visa att de moraliska teknologierna var spridda inom olika sektorer av samhället och var inte unika eller specifika för filantropernas och socialreformatörernas tänkande inom just socialpolitiken och det sociala arbetet. Genom att organisera samhällets lärande och fostrande institutioner så att de verkligen kunde verka fostrande och omdanande för individen skulle de få ett stort inflytande på beteendet bland fångar, understödstagare och fattiga arbetare. Lundgren finner att de tre områden som han studerar uppvisar stora principiella likheter. Olika individualiserande tekniker diskuterades för att få individen att uppträda på ett lämpligt sätt. Frågor om hur man skulle kunna förändra människors beteende blev under 1800-talet intressanta för medi-

cin, psykologi och pedagogik. Utvecklingen av reformpedagogiken är ett exempel på detta.

Politik, moral, pedagogik och vetenskap kom ofta att gå hand i hand i de nya teknologierna.

Lundgren menar att principerna för många av de verksamheter som tillskapades vid sekelskiftet 1900 och som i dag är väletablerade inslag i välfärdspolitiken etablerades mellan franska revolutionen och 1800-talets mitt. Det gäller t ex den akademiska samhällsvetenskapen, yrkesmässigt socialt arbete och storskalig folkbildning. Cellfängelset, den uppsökande fattigvården och bildningscirkeln beskrevs också vid denna tid som innovationer eller nya uppfinningar och principer.

I avhandlingen behandlas en period då det sociala formerades. Upptäckten och tänkandet om det sociala har setts som en förutsättning för socialpolitik, socialt arbete, socialvetenskap o s v. Det innebär att man började att reglera en sfär som tidigare betraktats som i huvudsak privat. Lundgren ser det sociala fältets tillkomst som en "process där problem- och verksamhetsområdet börjar formeras under 1800-talets första hälft – vid olika tillfällen i olika europeiska länder – och att det genom en rad verksamheter, undersökningar och institutioner integreras över tid samt, slutligen, att det länkas mera bestämt till en social *terminologi* först omkring sekelskiftet 1900" (s. 29).

Cellen i fängelset syftade inte bara till att rumsligt avskilja fången, den skulle också isolera hans tänkesätt och beteende så han tvingades se sig själv skild från omgivningen och den skulle alltså kunna omskapa brottslingens sinnesbeskaffenhet och få honom att inleda sin egen reformering.

Ett moraliskt vetande upprättades, dvs statistik över självmord, oäkta barn, läs- och skrivkunnighet osv. Syftet med moralstatistiken var att kunna diagnostisera och kategorisera samt skapa underlag för olika åtgärder, men också att skapa en allmän överskådlighet av samhället.

Inom den uppsökande fattigvården tillkom en lång rad handböcker i mitten av 1800-talet med råd om hur man skulle skapa bra kontakter med de fattiga och undanröja eventuellt misstroende från deras sida, hur man skulle lära känna de fattigas personlighet och blotta

deras svagheter och brister, hur man skulle väcka deras uppmärksamhet och få dem att förstå hjälparens ståndpunkt och vikten av att följa hans råd och hur man skulle få inflytande över den fattiges livsföring och påverka hans moral. Metoderna att intervensera i de fattigas livsformer och deras hem ansågs som mycket effektivare medel än förbud och föreskrifter. Ett exempel på böcker där sådana här råd gavs är Joseph-Marie de Gérandos bok *Le visiteur pauvre* som kom 1820 och som ofta lästes i Norden. Den översattes till svenska 1846 under titeln *Fattigvårdsassistenten eller rätta sättet att lemna understöd åt den fattige*.

Enligt Lundgren såg den uppsökande fattigvården familjen som en naturlig och autonom enhet och hade visioner om att skapa en självreglerande organisering av de fattigas levnadsförhållande, dvs. vad Lundgren kallar en moralens ekonomi.

Olika lösningar på den sociala frågan

Det fanns vid förra sekelskiftet olika förslag på hur den sociala frågan skulle lösas. Ett var att ställa krav på arbetsgivarna att ta ansvar för sina anställdas situation i och utanför arbetet och organisera ett praktiskt socialt arbete i företagen. David Östlund visar i sin avhandling i idéhistoria hur frågan diskuterades i USA och Sverige (*Det sociala kriget och kapitalets ansvar. Social ingenjörskonst mellan affärsintresse och samhällsreform i USA och Sverige 1899-1914*. Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholm, 2003).

En viktig aktör i den amerikanska diskussionen var William H. Tolman som stod bakom en institution för "social service" och han skapade därefter ett informationscentrum och ett museum för arbetarskyddsfrågor. Tolman ville uppmuntra arbetsgivarna att ta ansvar för sina anställdas situation i och utanför arbetet på ett professionellt sätt, så man kunde överbygga industrisamhällets konflikt mellan arbete och kapital.

Begreppet "social engineering" eller "industrial betterment" kom till användning på den praktiska sociala verksamheten som man ville organisera i företagen.

I Sverige drevs liknande frågor av Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA) som Östlund

betraktar som en systerorganisation till Tolmans institut.

Idéer och aktörer

Hur undersöker man socialhistoriska skeenden och sociala idéer? En del forskare varnar för att alltför mycket betona enskilda personers verk eftersom idéer och utvecklingsförlopp endast i undantagsfall kan tillskrivas en person. Istället lägger de tonvikten på att beskriva den process som visar hur idéer tas upp, dryftas och omsätts i styrelsebeslut och artikuleras som en kollektiv process. Historikern Marika Hedin har en liten annan utgångspunkt i sin avhandling (*Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, G H von Koch och den sociala frågan 1880-1930*, Symposium, Stockholm/Stehag, 2002).

Hedin försöker fånga idéerna om socialpolitiken vid förra sekelskiftet genom några ledande liberala socialreformatorer som alla var centralfigurer i Centralförbundet för Socialt Arbeta. Hon menar att biografien kan fungera som ett "lackmuspaper" för ett större sammanhang.

Socialpolitiken och det sociala arbetet blev framför allt en arena för liberala politiker vid förra sekelskiftet och fick en framskjuten roll i liberalernas politiska program. De konservativa var mindre intresserade av statens inblandning i människors privata angelägenheter och socialdemokraterna menade att socialpolitiken var underordnad större politiska mål.

Ernst Beckman (1850-1924) var liberal riksdagsman, kommunalpolitiker och den första ordföranden i Centralförbundet för Socialt Arbetet (CSA). Han var också eldsjäl i ett stort antal andra frivilligorganisationer och en ledande socialpolitisk aktör och han publicerade sig flitigt i samtidsdebatten. Emilia Broomé (1866-1925) var ledamot i Frisinnade landsföreningens verkställande utskott och hon var byråföreståndare i Centralförbundet för Socialt Arbeta under åren 1904-1914. I debatten formulerade hon ofta idéer om socialpolitik och socialt arbete. Särskilt hade hon ett intresse för hur socialt arbete skulle organiseras här i landet och hon pläderade för en socialarbetarutbildning som byggde på vetenskaplig grund. Gerhard Halfred von Koch (1872-1948) var socialreformator och mångsysslare på det socia-

la området. Han var en av förgrundsgestalterna i Centralförbundet för Socialt Arbeta (CSA). Han satt med i styrelsen från starten 1903 fram till 1943 och var ordförande i förbundet under åren 1930-1940. Han var en av grundarna till Svenska fattigvårdsförbundet. Han var under åren 1901-1917 redaktör för *Social Tidskrift*. Så småningom blev han statlig fattigvårdsinspektör och kansliråd i Socialdepartementet. Han arbetade i frisinnade landsföreningen, satt i Stockholms stadsfullmäktige under en följd av år och var ledamot av riksdagens första kammare.

Han var ledamot av styrelsen för Socialinstitutet i Stockholm 1920-1945 där han också medverkade som lärare under många år och fick alltså ett inflytande på utformningen av den första socialarbetarutbildningen i Sverige. Under en Englandsvistelse 1898 studerade han hur man praktiskt utövade socialt arbete i fattiga stadsdelar och funderade på att starta en liknande verksamhet i Stockholm. Som statlig fattigvårdsinspektör gjorde han inspektioner runt om i Sverige och fick vissa inblickar i hur det sociala arbetet bedrevs ute i kommunerna. Han skrev många böcker och småskrifter samt ett stort antal artiklar om sociala frågor.

Marika Hedin studerar hur Ernst Beckman, Emilia Broomé, G H von Koch tänkte kring vissa teman som var aktuella i diskussionen, nämligen socialpolitik som ett moraliskt projekt, kvinnligt och manligt i socialpolitiken, socialpolitiken som kategorisering samt vetenskapliggörandet av socialpolitiken och synen på experternas roll.

Socialpolitiken och det sociala arbetet sågs från liberalt håll vid denna tid som ett moraliskt projekt. Man ville uppfostra och förändra människor och höja deras moral för att på så sätt förebygga och lösa samtidens sociala problem. De liberala socialreformatorerna var intresserade av reformer som kunde bygga upp och förädla människor medan de kollektivt inriktade socialreformatorerna på vänsterkanten ville förbättra människors ekonomiska villkor.

Den sociala frågan, socialpolitiken och det sociala arbetet blev en viktig arena för att diskutera relationen mellan könen. I 1800-talets filantropi och välgörenhetsarbete hade

kvinnorna haft en viktig ställning och deras roll diskuterades ivrigt när en ny syn på det sociala arbetet höll på att formuleras i början av 1900-talet.

Enligt Hedin är socialpolitiken ett område där forskarna ofta studerat hur sociala kategorier skapats. Sociala kategorier kan fungera som ett instrument för repression och maktutövning och som en sorterings- och normaliseringsmakt. Inte sällan har socialvetenskapen gett legitimitet åt kategorier som "tattare" och "sinnesslöa". Kategoriseringarna har en lång historia. Historiskt arbetade man med ganska enkla kategorier, t ex värdiga och ovärdiga fattiga, men allt eftersom åtgärdssystemet byggts ut och differentierats har också kategorierna blivit fler och mer finfördelade. Man kan se socialpolitiken som ett sätt att organisera och kategorisera människor.

Olika problem och grupper har upptäckts, kategoriserats och betecknats som problem av olika experter och man kan se hur specialiserade institutioner inrättats för att behandla de kategoriserade tillstånden.

Ett annat tema är det vetenskapliga tänkandets utbredning inom socialpolitiken vid förra sekelskiftet och hur det offentliga samtalet om reformer vetenskapliggjordes. En infrastrukturrell arena skapades för samtalet där socialliberalernas främsta flaggskepp blev *Social Tidskrift* där idéer om socialpolitik och socialt arbete ofta diskuteras och vetenskapen sågs som rätta vägen att vinna sann kunskap om sociala förhållanden. Det vetenskapliga tänkandet påverkade också synen på behovet av en utbildning för dem som skulle administrera sociala reformer och socialt arbete.

En kvinnoröst i manssamhället

Vid förra sekelskiftet växte det fram en rad socialreformistiska föreningar som ville lösa olika delar av "den sociala frågan" och minska motsättningarna mellan olika klasser i samhället. En centralfigur inom flera av dessa föreningar var Agda Montelius som har porträtterats i en doktorsavhandling i historia skriven av Sif Bokholm (*En kvinnoröst i manssamhället. Agda Montelius 1850-1920*. Stockholmia Förlag 2000).

Hon började sin sociala bana som 29-åring vid Maria Skyddsförening på Södermalm i Stockholm och arbetade sedan i olika filantropiska föreningar, t ex Sällskapet för uppmuntran af öm och sedlig modersvård. Tio år senare var hon med om att starta Föreningen för välgörenhetens ordnande (FVO) där hon också snart kom att verka som heltidsanställd byråföreståndare. Hon hade också en framskjuten ställning i Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA) och Svenska fattigvårdsförbundet. År 1884 var hon med och bildade Fredrika-Bremer-Förbundet (FVB). Enligt Bokholm arbetade hon på tre avgränsade arenor: den filantropiska, den socialpolitiska och den kvinnopolitiska. Hon tillhörde det nätverk av huvudsakligen socialliberala socialreformatorer som kallats fattigvårdsfolket som var engagerade i fattigvårdsfrågor och som på sitt sätt ville förbättra villkoren för den fattigare delen av befolkningen. Montelius kom att ägna hela sitt liv åt arbetet med fattiga och det är naturligtvis intressant att fråga sig vad det är som drev dessa eldsjälur, hur de tänkte om hur den sociala frågan skulle lösas.

Som representant för FVO hävdade hon i debatten att blotta behovet av fattigvård visade att samhället var sjukt. Fattigvårdens ansvar var att se till att ingen samhällsmedlem dog av fattigdom. Hjälpen skulle sporra den fattige att stå på egna ben. Särskilt den enskilda välgörenheten ansågs kunna gripa in och lämna långsiktig och individuell hjälp så den fattige blev ekonomiskt oberoende i framtiden. Hjälptill självhjälp var effektivare än allmosor och tillfälligt understöd. Som många filantroper var Montelius emot allmosor. Men hon menade att det inte var tiggaren som skulle klandras, utan givaren. Det framkommer också hur tänkandet om värdiga och ovärdiga fattiga var etablerat vid denna tid. De ovärdiga fattiga kunde beskrivas som djuriska, förvildade, listiga och förslöade som inte själva förstod att de måste leva upp till kravet på ett självförsörjande liv. De värdiga beskrevs som skötsamma och förtjänade därför hjälp.

Det paternalistiska tänkandet och viljan att kontrollera och disciplinera ingick i önskemålet om att anpassa den fattige till vissa levnadsregler som skötsamhet, nykterhet, renlighet och förmåga att klara sig själv och man ville

motverka lättja, dryckenskap, smuts, osedlighet, slarviga hem osv.

Vad var då drivkrafterna bakom Montelius livslånga sociala engagemang och hennes samhällsarbete? Bokholm pekar på en rad tänkbara orsaker. Medelklasskvinnorna saknade vid denna tid rätt till arbete och var beroende av sina män. Drömmen om en egen meningsfull livsuppgift var sannolikt en av drivkrafterna. Vidare var det sannolikt en kombination av tidsandan och traditionerna i den familj hon gift in sig i. I den paternalistiska samhällssynen ingick att bättre beställda hade ett ansvar för de fattiga och uppgiften föll på kvinnorna.

Yrkesgrupper och professioner

De ensamstående mödrarnas svåra situation var ett av de problem som uppmärksammades i diskussionen om den sociala frågan och många av de filantropiska föreningarna var inriktade på deras situation. Då det inte fanns någon socialpolitik eller familjepolitik att tala om i början av 1900-talet hade många mödrar svårt att klara sina barn, och tvingades därför lämna bort dem till barnhem och fosterhem. Många röster höjdes därför i debatten för att fäderna borde tvingas att ta ett större ansvar för barnen och de ensamstående mödrarna borde få ett bättre stöd. *Lagen om barn födda utom äktenskap* gav ett bättre skydd för barnen och innebar också att barnavårdsmannainstitutionen inrättades. Systemet med barnavårdsmän fanns i Sverige mellan åren 1918 och 1973.

Historikern Helena Bergman har skrivit en doktorsavhandling om institutionens förhistoria, födelse och blomning (*Att fostra till föräldraskap. Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900-1950*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 69, 2003).

Barnavårdsinstitutionen i sin ursprungliga form har nu försvunnit och ansvaret för ensamstående mödrar och deras situation har övertagits av den generella familjepolitiken och det personliga stödet av socialtjänsten.

Med barnavårdsinstitutionen som bakgrund studeras tre utvecklingslinjer, nämligen välfärdsstatens framväxt, tillkomsten av en ny välfärdsprofession och genusrelationernas omvandling.

Barnavårdsmännen, som i själva verket ofta var kvinnor, skulle bevaka utomäktenskapliga

barns intressen, fastställa faderskap, driva in underhållsbidrag och förbättra de män och kvinnor som hade barn utan att vara gifta. Bergmans utgångspunkt är att idéer om klass, kön, sexualitet, familj och föräldraskap ställdes på sin spets i mötet mellan barnavårdsmän och föräldrar till utomäktenskapliga barn. Barnavårdsmännen blev en av välfärdsstatens nya professioner som framför allt kom att engagera kvinnor.

Det var inom fattivårdsfolket, d v s socialliberala socialreformatorer som samlades inom Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA) och Svenska fattigvårdsförbundet, och kvinnosakskvinnorna, d v s den tidiga 1900-talets kvinnorörelse, som problemen med de ogifta mödrarna och deras barn först artikulerades. Det var ett område där kvinnor både kunde och gjorde sig hörda i samhällsdebatten. Det var också Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA) och Svenska fattigvårdsförbundet som spelade den mest framträdande rollen i tillkomsten av 1917 års lag om barn utom äktenskap och därmed barnavårdsmannainstitutionen. Förbunden ordnade flera möten och kongresser om frågan. Det förekom också upprop till regeringen om förbättringar för de "övergivna mödrarna" och krav på att samhället borde ställa större krav på de barnafäder som undandrog sig ett ansvar mot de barn de satt till världen. Svenska fattigvårdsförbundets barnavårdsbyrå i Stockholm var en viktig inspirationskälla. Här ville man hjälpa utomäktenskapliga barn och deras mödrar och se till att faderskap fastställdes och att fäderna uppfyllde sin underhållningsskyldighet. Hjälp till självhjälp var en viktig princip liksom att få modern att känna det moraliska ansvaret så hon kunde ge en personlig omvårdnad av barnet. Genom att fostra kvinnorna till goda mödrar kunde man uppnå stora samhällsvinster av ekonomisk, social och befolkningsmässig art. Att rädda ogifta kvinnor till moderskapet ansågs fylla en viktig samhällsfunktion.

Bergman beskriver alltså hur barnavårdsmannainstitutionen växte fram och diskuterades i samhället och hur själva reformen sjösattes. Sedan behandlar hon utvecklingen under fyra olika tidsperioder. Uppbyggnadsfasen omfattar 1910-1930-talen och behandlar hur en ny social institution organiseras. Under den andra perioden, som omfattar 1920-1940-talen, ➤

behandlas bl a barnavårdsmännens svåra professionaliseringsprocess. Den tredje perioden behandlar 1930-talet där vi bl a får inblick i barnavårdsmännens möten med ogifta mödrar och fäder. Den sista perioden, som omfattar 1930-40-talen, handlar bl a om barnavårdsmännen och bidragsförskottspolitiken. Ett avslutande kapitel handlar om genus och politik och där fyra olika teman diskuteras, nämligen: barnavårdsmannainstitutionen som statligt politikområde, barnavårdsmannainstitutionen som arena före en profession, barnavårdsmannainstitutionen som arena för föräldrafostran och barnavårdsmannainstitutionen som arena för kvinnors politiska aktörskap.

Med sitt 50-åriga tidsperspektiv kan Helena Bergman studera längre historiska utvecklingsprocesser. Med barnavårdsinstitutionen som hjälp illustrerar författaren den omvandling som skedde från det att sociala problem och individernas välfärd sågs som familjens angelägenhet till det att staten mer aktivt började gripa in i människors privata liv. En annan förändringsprocess är den professionaliseringsprocess som yrket genomgick. Från början var det ett kommunalt förtroendeuppdrag eller frivilligt välgörenhetsarbete, men efterhand blev det ett kommunalt och professionellt värv. Bergman visar därigenom också hur en viktig del av det professionella sociala arbetet växte fram. Framför allt visar det att det förekom stora variationer på lokal nivå. Från början hade inte heller barnavårdsmännen någon utbildning och barnavårdsmannauppgifterna sköttes i de mindre kommunerna av förtroendemän. Efterhand blev arbetsuppgifterna mer komplicerade och krävde utbildad personal. I samband med att en socialarbetarutbildning i Sverige började växa fram från 1921 ökade förutsättningarna för de större kommunerna att kunna anställa utbildad personal. Helena Bergman menar också att yrkesinnehållet förändrades framför allt i samband med 1930-talets socialpolitiska förändringar med t ex bidragsförskott som barnavårdsmännen då fick hand om.

Vad som slår en när man läser avhandlingen är den dubbla inställning som man från officiellt håll hade till de utomäktenskapliga familjerna. Å ena sidan ville man underlätta för de utomäktenskapliga barnen och deras mödrar och normalisera situationen för dem, samtidigt som man såg den gifta och legitima familjens

ställning som överlägsen och som måste bevaras. I praktiken innebar det att olika familjeformer hierarkiserades där de utomäktenskapliga barnen länge hade en svagare både juridisk och social ställning. En viss förbättring skedde efterhand, men det kom att ta lång tid.

Också synen på de utomäktenskapliga mödrarna var mycket tvetydig. I förhållande till barnens fäder sågs i regel mödrarna som oskyldiga offer som hade blivit sexuellt vilseledda och utnyttjade. De var värda stöd från samhällets sida. Samtidigt ansåg man att det kunde uppstå problem i dessa familjer. Det var först genom en varsam barnavårdsmans ledning som de skulle anpassas till modersrollen. Det blev nämligen obligatoriskt för alla utomäktenskapliga mödrar att ha en barnavårdsmann. Det var inget de kunde välja själva. I praktiken gjorde barnavårdsmännen hembesök, involverade grannar och arbetsgivare och skolpersonal, vilket knappast kan uppfattats som något positivt av de mödrar som ansåg sig kunna klara skötseln av familjen själva.

Det är knappast någon tvekan om att barnavårdsmännen med stöd av lagstiftningen och kommunens institutionella resurser hade stor makt över de familjer de var satta att övervaka. En intressant fråga är vilken makt de ensamstående mödrarna själva hade gentemot barnavårdsmännen och myndigheterna och vilken möjlighet de hade att få hjälp att leva ett drägligt familjeliv. Helena Bergman menar väl närmast att familjerna hade ett visst manöverutrymme inom den diskurs som barnavårdsmännen kontrollerade. Det innebar att mödrarna måste ställa upp på de normer och föreställningar om moderskap som barnavårdsmannainstitutionen förmedlade. Det gäller normer om skötsamhet, arbetsdisciplin, det goda familjelivet, kärleksfullt beteende osv. Då kunde de kräva och få statens stöd att leva ett drägligt liv och de kunde då också mer framgångsrikt argumentera för sina behov. Barnavårdsmännen kunde då t.ex. ordna plats på mödrahem och ordna barnkrubba eller sommarkoloni och söka olika bidrag till dem.

Sociologen Stina Wingfors behandlar i doktorsavhandling om *Socionomyrkets professionalisering* (Göteborg studies in Sociology No 20, 2004) perioden 1958-2000 och inriktar sig framför allt på Akademikerförbundet SSRs

strävanden inom dessa områden. Hon undersöker vilka strategier som SSR använt sig av för att stärka socionomprofessionen, vilka motiv som legat bakom och hon studerar också vilket utfall strategierna fick och hur framgångar och misslyckande kan förklaras.

Lägger man pussel med kunskaperna från de båda avhandlingarna kan man få en del kunskaper om det sociala arbetets professionssträvanden.

Bland kartläggare och vetenskapsmän

Kunskaper om den kartläggande och vetenskapliga delen av socialt arbete kan vi finna i en del studier. Idéhistorikern Per Wisselgren har skrivit en doktorsavhandling om de tidiga kartläggningarna i Sverige (*Samhällets kartläggare. Lorénska stiftelsen och den sociala frågan och samhällsvetenskapen formering 1830-1920*, Symposion, Stockholm/Stehag, 2000). Wisselgren har studerat hur samhällsvetenskapen har vuxit fram och etablerats i Sverige med bakgrund av den sociala frågan. Han tar sin utgångspunkt i 1830-talets diskussioner om samhällseliga bekymmer och hur den sociala frågan formerades i samhällsdiskussionen och hur ett tänkande omkring "det sociala" etablerades.

Han visar också hur man i Tyskland och England genom Verein für Socialpolitik och Fabian Society på vetenskaplig väg försökte lämna bidrag till den sociala frågans lösning och hur de här idéerna fick spridning i Sverige. Den tidiga socialvetenskapen hade en mycket intim koppling till den sociala frågan, framför allt i Tyskland. Fokus i avhandlingen riktas mot Lorénska stiftelsen för befrämjande af socialvetenskaper som inrättades genom ett testamente 1885 och några år därefter påbörjades undersökningsverksamheten. Det uttalade syftet med stiftelsen var att främja "de sociala vetenskaperna", att understödja vetenskapliga undersökningar och speciellt bidra med utredandet av den sociala frågan. I testamentet skriver Lorén: "I främsta rummet skall detta afse understödandet af rent vetenskapliga forskning och speciellt utredandet af den sociala frågan, men dessutom bör styrelsen också stäfvä att sprida allmänare kännedom och socialvetenskaperna

och vinna dugliga krafter för dess tjänst". Enligt testamentet borde kapitalet förbrukas under femtio år och förhoppningen var att en snabb och grundlig kartläggning av frågan snabbt kom till stånd. Under de första åren på 1900-talet avvecklades stiftelsen. Det var under 1800-talets sista decennium som stiftelsen var som aktivast.

I samband med avvecklingen skänktes stiftelsens bibliotek till Stockholms högskola och arkivet brändes. Wisselgren har därför utfört ett viktigt arbete med att rekonstruera stiftelsens historia genom andra källor.

Wisselgren följer också upp arvet efter stiftelsen och hur socialt arbete, socialpolitik och socialvetenskap kom att institutionaliseras och utvecklas i Sverige.

Vem var då Viktor Lorén som var så "besatt av" att bidra med socialvetenskaplig kunskap till den sociala frågans lösning att han skänkte hela sin förmögenhet till stiftelsen? Han föddes 1857 i Örgryte utanför Göteborg. Fadern var bryggare och innehavare av flera fastigheter. Modern dog när Viktor var spädbarn. Fadern gifte snart om sig och Viktor fick en liten halv-syster. Men på grund av faderns alkoholproblem överläts vårdnaden om de båda barnen på affärsmannen J E Lundgren och hans fru. Viktor hade svårt att anpassa sig till det nya hemmet och sågs som egensinnig och olydig varför han istället placerades i fosterhem hos familjen Leffler i Stockholm. Där kom han efter en turbulent barndom att få sin fasta punkt vid 10 års ålder. Han hamnade i en intellektuell miljö. Fostersyskonen Gösta och Frits blev sedermera båda professorer och Anne-Charlotte blev en av 1880-talet mest omtalade författare.

År 1876 började Viktor sina studier i Uppsala, men hade svårt att finna sig tillrätta där, utan fortsatte istället sina studier i Leipzig i Tyskland och intresserade sig främst för dåtidens socialvetenskapliga idéer inom katedersocialismen som var en nationalekonomisk skola. Och han påbörjade arbetet med en avhandling som dock aldrig blev klar. Hans vacklande hälsa genom en lungsjukdom gjorde att han måste avbryta arbetet. Vid denna tid hade fadern dött och Viktor hade kommit i åtnjutande av en stor förmögenhet. Söndagen den 29 november 1885 undertecknade han sitt testamente, 28 år gammal. Två dagar senare avled han. Styrelsen för stiftelsen bestod från början av författarinnan Anne Charlotte Leffler, professorn i högre

matematisk analys vid Stockholms högskola Sonja Kovalevsky (Sveriges och världens första kvinnliga professor), nationalekonomerna David Davidson och Johan Leffler och Axel Key som var liberal socialmedicinare.

Flera av de undersökningar som stiftelsen gav stöd till och som publicerades i dess skriftserie hade vissa likheter med de etnografiskt inriktade fältstudier som Chicagoforskarna genomförde. Man ville söka upp problemen och med en tränad blick ta reda på de verkliga förhållandena och i skriftlig form förmedla sina erfarenheter till en större socialt intresserad läsekrets.

Urban von Feilitzen anlätades flitigt av stiftelsen och han undersökte jordarbetarnas förhållanden i Östergötland, Småland och Skåne. Han reste runt bland gårdarna och samlade in material om arbetarnas arbets-, bostads- och familjeförhållanden, deras inkomster och utgifter och allmänna levnadsstandard. De tre undersökningarna publicerades under den gemensamma titeln *Tjenare, statare och torpare: En del statistiskt material till jordarbetarfrågans lösning (1890-92)*. Metodbeskrivningar blandas med skildringar av människor von Feilitzen träffat, landskapens utseende, statistiska sammanställningar och hushållsloggböcker. Gustaf af Geijerstam undersökte arbetarnas ställning i Stockholm, Marks härad respektive vid fyra svenska gruvor på ett liknande sätt.

Journalisten Knut Tengdahl upptäckte i sin undersökning av hamnarbetarna i Stockholm att många saknade bostäder och bodde på billiga hotell och härbärgen. Han beslöt sig därför att besöka och studera de härbärgen där hamnarbetarna bodde och i beskrivningarna får vi följa hur han med sin velocipedlykta lyser på de sovande logerarna för att kunna göra sina observationer nattetid. Han ritade också plan-skisser av sovsalarna.

I stiftelsens skriftserie gavs ut sammanlagt 17 arbeten. En poäng i Wisselgrens analyser är att olika kunskapsområden då inte var så särskiljda som i dag och gränserna mellan socialvetenskapliga undersökningar och de journalistiska och de skönlitterära reportagen var mycket flytande och överlappade varandra. Gemensamt fanns emellertid intresset för att få kunskaper om den sociala frågan och man ville att den skulle lösas.

Vad som senare kom att ske under 1900-talet var att det sociala kunskapsfältet erkändes

och institutionaliserades. Men det kom också att splittras upp och segmenteras. Centralförbundet för Socialt Arbeta (CSA) kom i mycket att överta arvet efter Lorénska stiftelsen och hade ambitioner att upprätta olika myndigheter som kunde åtgärda den sociala frågan och organisationen kom att starta den första socialarbetarutbildningen i landet och ställde krav på social forskning.

En milstolpe i den moderna samhällsvetenskapens tillkomst i Sverige är de tre professurer i nationalekonomi och sociologi som inrättades i Lund, Göteborg och Uppsala under åren närmast efter sekelskiftet. Innehavarna – Knut Wicksell, Gustaf Steffen och Gustav Cassel – hade alla fått ekonomiska understöd från Lorénska stiftelsen och genomfört en rad sociala undersökningar under 1890-talet vilket förmodligen kvalificerade dem för professorstjänsterna. Och därmed bör Viktor Loréns önsningar om etableringen av en socialvetenskap ha uppfyllts.

Socialantropologen Oscar Andersson har också i sin avhandling undersökt hur socialvetenskaperna började formuleras, i USA (*Chicagoskolan. Institutionaliserings, idétraditionen och vetenskapen*, Lund Monographs in Social Anthropology 11, 2003). Han visar nämligen hur sociologi och antropologi institutionaliserades vid universitetet i Chicago mellan 1892 och 1914 och beskriver sedan perioden 1915-1935 då institutionen var som mest dominerande med många uppmärksammade forskningsrapporter och böcker. I denna utveckling fanns ett tydligt samband med utvecklingen av socialt arbete.

I samband med att "den sociala frågan" diskuterades runt om i de industrialiserade länderna började krav att ställas på vetenskapliga undersökningar och rationella utbildningar som ett sätt att lösa problemen. En framträdande roll i detta sammanhang hade den forskningsinriktning som kommit att kallas Chicagoskolan inom sociologi och antropologi vid universitetet i Chicago och med staden Chicago som forskningsfält.

När staden grundades 1833 hade den 350 invånare och år 1930 hade den närmare 3 miljoner. Staden växte utan motstycke. Det var människor från byar och småstäder i Europa och Förenta staterna som sökte sig till de nya arbetena i industrierna. Varken Chicago eller andra storstäder var anpassade för denna

befolkningsökning. Många av de nyanlända immigranterna och migranterna levde under socialt svåra förhållanden och rena getton bildades. Den turbulenta omvandlingen av staden och den heterogena befolkningen skapade problem som ansågs kunna hota ordningen och stabiliteten.

Det var i denna miljö som Chicagoskolan växte fram. Det var alltså den expanderande storstaden Chicago som låg till grund för skolans vetenskapliga tänkande och byggde ofta på etnografiskt inriktade fältstudier om stadsdelar, grupper, institutioner, livsstilar och personlighetstyper. Chicagoskolans studier ingick i ett större forskningsprojekt om hur staden var organiserad ekonomiskt och socialt. Kunskaper om de geografiska zoner där de sociala problemen var som tydligast ansågs bidra till förståelsen av hur olika stadszoner uppstod och därmed till förståelsen av sociala problem. De utsattas livshistorier kunde medverka till att förklara det moderna stadslivet och kunskapen var en förutsättning för de sociala problemens lösning.

En del av sociologerna som anställdes på institutionen i slutet av 1800-talet hade sin bakgrund i olika välgörenhetsföreningar och reformprojekt och det förekom redan från början ett nära samarbete mellan å ena sidan socialarbetare och kristna välgörenhetsorganisationer ute på fältet och å andra sidan sociologerna som alla ville förbättra de materiella och sociala villkoren för människorna i de fattigaste områdena. Det bildades två läger bland forskarna där det ena bestod av idealistiska samhällsförbättrare som hade sin bakgrund i filantropin och det andra bestod av en grupp forskare som benämns socialdarwinister som ansåg att forskarna skulle blanda sig i de fattigas liv så lite som möjligt. Idealisterna hade ofta ett nära samarbete med Jane Addams' Hull House som var ett settlement som organiserade ett praktiskt socialt arbete. Socialt engagerade personer bosatte sig i slumområdena och hjälpte till att undersöka och organisera sluminvånarnas liv. Man betonade betydelsen av noggranna undersökningar av de sociala villkoren i bostadsområdena.

Kunskaperna användes för det sociala förändringsarbetet, för information till invånarna, men också för att underbygga argument i

diskussionen med politiker och beslutsfattare. Flera av lärarna och forskarna bodde och verkade på Hull House. Vid sociologiinstitutionen vid Chicagouniversitetet ordnades kurser i sociologi, antropologi och hälsolära och man hade en avdelning för hushållsadministration. Tidigt började universitetet också att ordna kurser i socialt arbete.

Den första generationens Chicagoforskare förknippas ofta med män, t ex Charles Richmond Henderson, William Isaac Thomas, Robert Ezra Park och Ernest Watson Burgess. Men det fanns också flera intressanta kvinnliga lärare och forskare som t ex Sophonisba Breckinridge och Edith Abbott. Båda hade disputerat i ekonomi, bedrev forskning om sociala missförhållanden och var också verksamma vid The Chicago School of Civics and Philanthropy som grundades 1903. På 1920-talet inkommer undervisningen i universitetet och blev The School of Social Service Administration. Sophonisba Breckinridge som var en av de första kvinnorna som hade disputerat i ett ekonomiskt/samhällsvetenskapligt ämne I USA 1901 blev professor vid utbildningen 1925 och vid samma utbildning tjänstgjorde Abbott som dekanus under många år. Det innebar att det förekom mycket nära relationer mellan sociologi och socialt arbete under denna första period, men också mellan sociologi och antropologi.

Andersson beskriver de idétraditioner som skolan hämtat sin näring ifrån och den omfattande forskning som bedrevs åren 1915-1935. Chicago sågs som ett socialt laboratorium. Industrisamhällets problem sågs av forskarna som stadens problem. Olika samhällsinstitutioner växte fram i staden och gjorde det möjligt att analysera och studera problemen och lösningarna. Man ansåg att staden kunde indelas i koncentrisk cirklar och zoner. När stadens befolkning ökade skedde en succession mellan olika grupper och zoner. Forskarna identifierade sk transitområden som präglades av fysisk förslumning och social desorganisation med hemlösa, kriminalitet, prostitution, spellokaler enkla ungarshotell osv.

Det var i dessa zoner andra generationens Chicagoforskarna gjorde många av sina etnografiska studier t ex Nels Andersons *The Hobo* (1923), Frederic M. Thrashers *The Gang* (1927), Louis Wirths *The Ghetto* (1928), Clif

ford Shaws *The Jack Roller* (1930) och Paul G. Cresseys *The Taxi-dance Hall* (1932).

Chicagoskolans forskare har genom sina fallstudier och etnografiskt inriktade fältstudier av människor i samhällets marginal beskylts för att allt för mycket och på ett allt för närgånget sätt ha studerat etniska grupper, fattiga, desorganiserade personlighetstyper och förslummade stadsdelar. Kritiken säger att forskarna mer såg till utsatta människors livshistorier och personliga förhållanden än till klassförhållanden och strukturella orsaker.

Oscar Andersson visar med hjälp av den franske historikern Gérard Noirel på kontrasten mellan hur immigranter behandlades i amerikansk och fransk samhällsvetenskap. Medan Chicagoskolans forskare studerade olika immigrationsgrupper lade den franske sociologen Émile Durkheim och hans studenter ingen vikt vid immigrationsfrågan eftersom immigranterna klassificerades i sociala klasser och inte i etnisk tillhörighet (Andersson 2003 s. 47). Medan Chicagoskolans forskare kritiserades för att exponera de utsatta, kritiserades den franska forskningen för att inte belysa de särskilda problem som immigranterna ställdes inför som invandrare och som skilde dem från andra i samma klassposition. Denna motsättning lever kvar också i dagens forskning.

Endast ett urval

Jag har endast gjort ett begränsat urval av skrifter i denna översikt och det är svårt att både vara heltäckande och rättvis. Några ytterligare skrifter skall avslutningsvis nämnas. Två intressanta avhandlingar behandlar tvångsvård. Jenny Björkmans avhandling *Vård för samhällets bästa* (Carlssons 2001) behandlar debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning under perioden 1850-1970 och Johan Edman behandlar i sin avhandling *Torken* (Stockholm Studies in History 70, 2004) tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940-1981. Johanna Sköld har skrivit avhandlingen *Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn familjer och utac-korderingsbyrå i Stockholm 1890-1925* (Almqvist & Wiksell International Stockholm 2006) och Kerstin Hamreby *Flickor och pojkar i den sociala barnavården. Föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet* (Umeå universitet. Institutionen för socialt arbete nr 43, 2004).

En annan studie som förtjänar uppmärksamhet är Anna Jansdotters doktorsavhandling i historia från 2005: *Ansikte mot ansikte. Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850-1920*. Hon beskriver den rörelse som från mitten av 1800-talet till en bit in på 1900-talet bedrev ett socialt arbete i syfte att rädda prostituerade kvinnor. Det upprättades en rad räddningshem runt om i landet. Författaren diskuterar hur räddningsrörelsen förhöll sig till andra delar av socialt arbete och vi får också intressanta inblickar i hur man arbetade ute på gatan i slummen och hur mötet gestaltade sig mellan den prostituerade kvinnan och hjälparen. Framför allt utvecklade slumsystarna idéer om det uppsökande arbetet.

Var finns klienterna och brukarna?

En sak är slående när man som jag läst ett stort antal doktorsavhandlingar och andra vetenskapliga arbeten om det sociala arbetets historia det senaste decenniet. Det är att klienterna, brukarna, hjonen, understödstagarna och allt vad de hetat under åren nästan är helt osynliga. Vi skulle behöva många fler beskrivningar om de utsattas liv och livsbetingelser. Temat behandlas visserligen i tidigare avhandlingar, men här finns mycket mer att göra. Ett undantag och en förebild på detta område är Per-Johan Ödmans och Mats Hayens bok från 2004: *Främlingar i vardagen. Liv och pedagogik vid Stora Barnhuset i Stockholm på 1700-talet*. Författarna lyckas fånga de intagnas liv och livsvillkor. Hoppas boken får många efterföljare.

Så visst, kära läsare, finns det mycket att ösa ur inom detta område. Och det är glädjande för alla oss inom socialt arbete som är intresserade av socialhistoria.

Referenser

- Abrahamson, Peter (2004) Den sociale dimension I EU. I: Larsen, J. E. & Møller, I.H. (red) *Socialpolitik*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Addams, Jane (1964, omtryck) *Democracy and social ethics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Adamson, Monica, Grip, Lars, Modig, Cecilia & Nestius, Hans (red.) (2004) *När botten stack upp. Om de utslagnas kamp för frihet och människovärde*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Anderson, Nels (1923) *The Hobo. The Sociology of the*

- Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Becker, Howard S. (1963) *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York. (Original.) Svensk översättning (2006) *Utanför. Avvikandets sociologi*. Lund: Arkiv förlag.
- Andersson, Oscar (2003) *Chicagoskolan. Institutionaliserings, idétraditionen och vetenskapen*. Lund: Monographs in Social Anthropology 11.
- Anttonen, Anneli (1998) Den sociala servicestaten som feministiskt kampbegrepp. I: Eliasson-Lappalainen, R & Szebehely, M (red.) *Vad förgår och vad består?* Lund Studies in Social Welfare. Lund: Arkiv.
- Bergman, Helena (2003) *Att fostra till föräldraskap. Barnavårdsmän, genuspolitik och välfärdsstat 1900-1950*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 69.
- Björkman, Jenny (2001) *Vård för samhällets bästa*. Stockholm: Carlssons.
- Bokholm, Sif (2000) *En kvinnöröst i manssamhället. Agda Montelius 1850-1920*. Stockholm: Stockholmia Förlag.
- Donzelot, Jacques (1977) *The policing of families*. Pantheon Books: New York.
- Edman, Johan (2004) *Torken*. Stockholm: Stockholm Studies in History 70. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford: Polity Press.
- Jansdotter, Anna (2004). *Ansikte mot ansikte. Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850-1920*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Lorenz, Walter (1994) *Social Work in a Changing Europa*. London: Routledge.
- Förhammar, Staffan (2000) *Med känsla eller förnuft? Svensk debatt om filantropi 1870-1914*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Foucault, Michel (1986) *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv.
- Gérando, Joseph-Marie de, *Fattigvårdsassistenten eller rätta sättet att lemna understöd åt den fattige* (1820) sv. övers. (Jönköping 1846).
- Hamreby, Kerstin (2004) *Flickor och pojkar i den sociala barnavården. Föreställningar om kön och sociala problem under 1900-talet*. Umeå universitet. Institutionen för socialt arbete nr 43.
- Hedin, Marika (2002) *Ett liberalt dilemma: Ernst Beckman, Emilia Broomé, G H von Koch och den sociala frågan 1880-1930*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Kaveh, Shamal (2006) *Det villkorade tillståndet. Centralförbundet för Socialt arbete och liberal politisk rationalitet 1901-1921*. Acta Universitatis Uppsaliensis. Uppsala: Studies in history of Ideas nr 34.
- Lipsky, Michael (1980) *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russells Sage Foundation.
- Lundgren Frans (2003) *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Lødemel, Ivar (1997) *The Welfare paradox. Income maintenance and personal social services in Norway and Britain, 1940-1966*. Oslo, Stockholm: Scandianvian university Press.
- Payne, Malcolm (2005) *The Orgins of Social Work. Continuity and Change*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pettersson, Ulla (2001) *Socialt arbete, politik och professionalisering. Den historiska utvecklingen i USA och Sverige*. Natur och Kultur: Stockholm.
- Richmond, Mary (1917) *Social Diagnosis*, Russel Sage Foundation: New York.
- Richmond, Mary (1922) *What is Social Case Work?* Russel Sage Foundation: New York.
- Sunesson, Sune (2002) Sociala problem och samhällsbekymmer i historien, i (red. Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Sunesson, Sune (2003) Socialt arbete – en bakgrund till ett forskningsämne, i *Socialt arbete. En nationell genomlysning av ämnet*. Höskoleverkets rapportserie 2003:16 R. Stockholm.
- Sköld, Johanna (2006) *Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Wagner, David (2005) *The Poorhouse. America's Forgotten Institution*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Villadsen, Kaspar (2004) *Det sociale arbejdes genealogi. Om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.
- Wilensky, Harold (2002) *Rich democracies – Political economy, public policy and performance*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Wingfors, Stina S. (2004) *Socionomyrkets professionalisering*. Göteborg: Studies in Sociology no 20, Department of Sociology Göteborgs University.
- Wisselgren, Per (2000) *Samhällets kartläggare. Lorénska stiftelsen och den sociala frågan och samhällsvetenskapen formering 1830-1920*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Åmark Klas (2004) Trygghet och tvång – två teman i aktuell nordisk välfärdshistorisk forskning, i *Arkiv*, nr. 91.
- Ödman, Per-Johan & Hayen, Mats (2004) *Främlingar i vardagen. Liv och pedagogik vid Stora Barnhuset i Stockholm på 1700-talet*. Stockholm: Stockholmia förlag.
- Östlund, David (2003) *Det sociala kriget och kapitalens ansvar. Social ingenjörskonst mellan affärsintresse och samhällsreform i USA och Sverige 1899-1914*. Stockholm: Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholm.

Nytt från universitet och högskolor

FORSA-symposium i Lund

Den 20-21 mars 2007 anordnar FORSA Syd det nationella symposiet i Lund. Det vänder sig till forskare, utbildare och praktiker inom socialt arbete. Temat är "Att göra socialt arbete – mellan manual och improvisation". Anmälan och mer information finns att hämta på www.forsa.nu, eller genom att kontakta Marcus.Knutagard@soch.lu.se

100 år med socialt arbete

Den 5 oktober i år anordnade Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA) en konferens med anledning av 100 årsjubileet av Sveriges första stora fattigvårdskonferens, Kongressen för fattigvård och folkförsäkring den 4, 5 och 6 oktober 1906. CSA hade tillkommit några år tidigare och begreppet socialt arbete hade nyligen introducerats i landet.

Fattigvårdskongressen 1906 blev ett avstamp, en kongress som nutida välfärdsforskare betraktar som en central händelse i vår moderna välfärdshistoria. Det finns ett före och ett efter. Istället för rotegång och utauktionering ville kongressdeltagarna ha genomgripande reformer. Man ville minska antalet fattiga och förbättra villkoren för de fattiga man ansåg var skötsamma. Man ville upplysa och fostra. En reformerad fattigvård skulle gå hand i hand

med en folkförsäkring, det vi idag skulle kalla socialförsäkring. Man ville sprida idéer och byta kunskap. Men det fanns motsättningar. Synen på hur välfärden skulle utformas handlade antingen om satsningar på individinriktade, selektiva och behovsprövande system – eller på en universell och generellt inriktad reformpolitik och strukturella förändringar. Hemortsrätten var en annan fråga som handlade om rätten för människor med fattighjälp att välja vistelseort. Det var ständiga konflikter om vilken kommun som skulle betala för de fattiga om de flyttade. Fattigvården och arbetslösheten hade en egen rubrik, liksom relationerna mellan kommunalt och frivilligt socialt arbete.

CSA har i samarbete med Gleerups förlag givit ut en bok som bär titeln: *Att ligga till last* (2006).

I boken ger forskare, journalister och samtidskommentatorer, var och en med sin uppfattning om den historia som varit och den samtid vi befinner oss i, vad fattigdom och utsatthet är och vad som borde gälla för ett professionellt socialt arbete. Kort sagt ger boken några inblickar i socialt arbete under 100 år.

Mer information på: www.csa.a.se